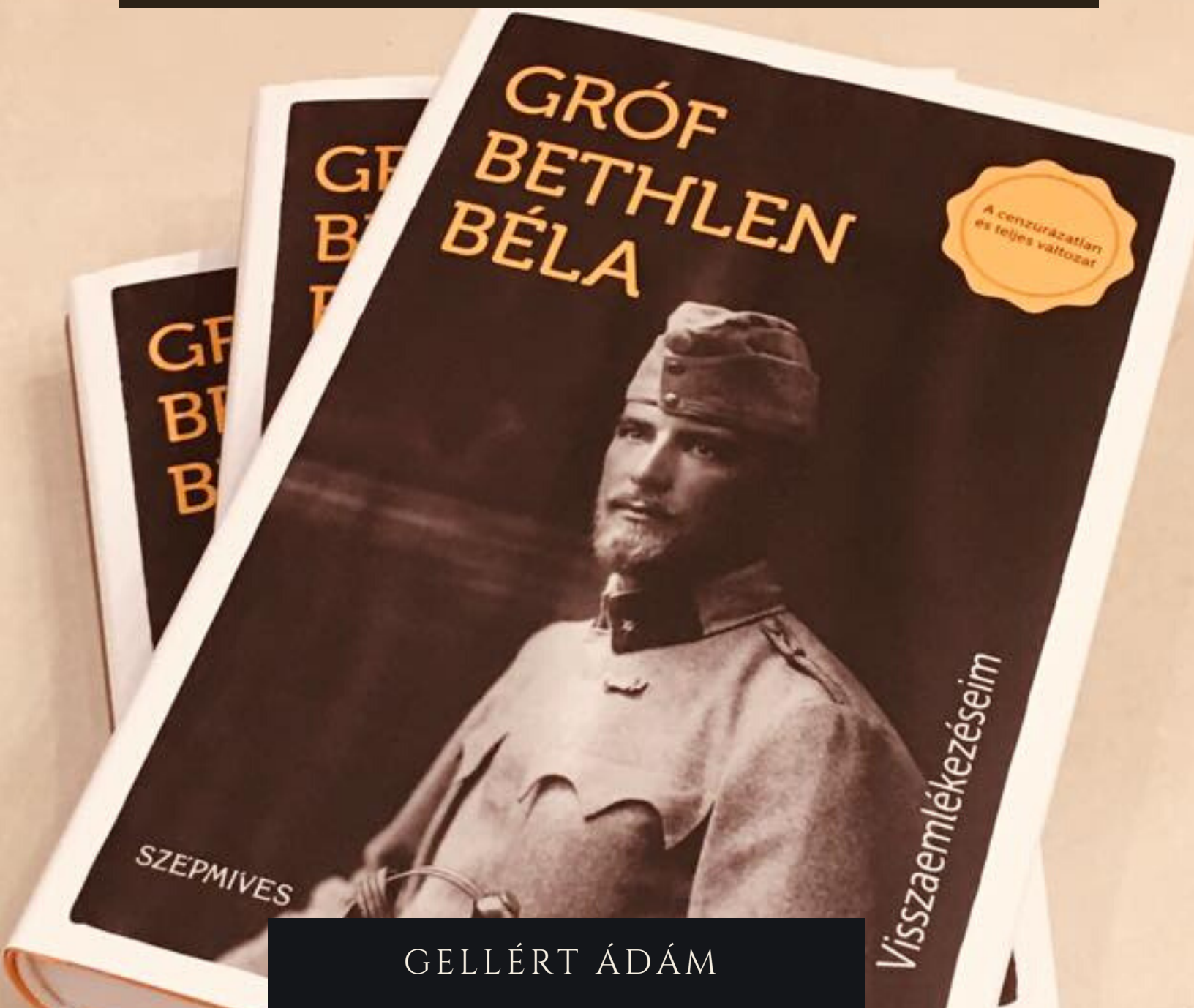

CLIO MŰHELYTANULMÁNYOK

2020/5. SZÁM

GRÓF BETHLEN BÉLA VISSZAEMLEKEZÉSEI
EGY VITA TANULSÁGAI

GELLÉRT ÁDÁM

Főszerkesztő:
Gellért Ádám

Szerkesztőbizottság:
Bödök Gergely
Fóris Ákos
Gellért Ádám
Tóth Eszter Zsófia

Felelős szerkesztő: Fóris Ákos

© Gellért Ádám, 2020
© Clio Intézet, 2020

A kiadvány az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatásával jelenik meg.

Kiadó: Clio Intézet

Felelős kiadó:
Clio Intézet Nonprofit Kft.
1145 Budapest, Mexikói út 47/A. fszt. 2.

ISSN 2630-8967
<https://www.clioinstitute.hu/muhelytanulmanyok>

Borítókép: Gróf Bethlen Béla: Visszaemlékezéseim. Budapest, Szépmíves–Athenaeum, 2019.

CLIO INTÉZET
BUDAPEST

www.clioinstitute.hu
www.facebook.com/clioinstitute

TARTALOMJEGYZÉK

4	BEVEZETÉS
5	A 2019–2020-AS SAJTÓVITA
9	A SISAK ÉS CILINDER SOROZAT ÉS A ROMSICS IGNÁC FÉLE 1989-ES KIADÁS
12	A KOVÁCS ATTILA ZOLTÁN FÉLE 2019-ES KIADÁS
15	A KÉT KIADÁS ÖSSZEVETÉSE
15	<i>1. fejezet, Nagyobb részben Beszterce-Naszód vármegyével kapcsolatos események</i>
20	<i>2. fejezet, Jó részben Szolnok-Dobóka vármegyével kapcsolatos események</i>
22	<i>3. fejezet, Kormánybiztosi tevékenységem</i>
28	<i>4. fejezet, Börtönévek</i>
31	ÖSSZEGZÉS
33	KITEKINTÉS
35	FORRÁSKÖZLÉS
42	FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

I. Bevezetés

2019 nyarán jelent meg gróf Bethlen Béla *Visszaemlékezéseim* című emlékirata, amelyet Kovács Attila Zoltán, a Szépmíves Könyvek Kiadó vezetője rendezett sajtó alá.¹ A forráskiadvány megjelenése után éles sajtópolémia alakult ki az emlékiratot 1989-ben sajtó alá rendező Romsics Ignác, a Bethlen-család egyik tagja, Bethlen Klára, a szerkesztő, Kovács Attila Zoltán és mások között.

Tanulmányomban elsőként ezt a vitát mutatom be, majd arra keresem a választ, hogy mik voltak az emlékiratot elsőként közreadó szerkesztő, Romsics Ignác, valamint a *Sisak és cilinder* sorozatot megjelentető Zrínyi Katonai Kiadó célkitűzései. Utána sorra veszem, hogy mely részek maradtak ki az első kiadásból és ezek megegyeznek-e a Romsics által 1989-ben megfogalmazott szerkesztési elvekkel és forrásközlési szabályokkal. Továbbá kimutatom, hogy melyek azok a részek, melyeket az új kiadás „cenzúraként” állított be, pedig megjelentek a Romsics-féle kiadásában. Elemzésem végén a visszaemlékezésben foglaltak kritikai olvasatára hívom fel a figyelmet egy korabeli irat közlésével.

¹ Bethlen, 2019.

II. A 2019–2020-as sajtóvita

2019. július elején a mindennapkonyv.hu könyves portál főszerkesztője interjút készített a visszaemlékezéseket sajtó alá rendező Kovács Attila Zoltánnal. Azt nyilatkozta, hogy az emlékiratokat elsőként megjelentető munkában található cenzúra számára „*rejtélyes történet, amire a leszármazottak sem tudnak pontos választ adni*”. Hozzátette, hogy nem tudja, hogy „*kik, miért, hogyan, kinek a parancsára avagy önkényére hivatkozva hoztak össze egy torzó megjelenést*”. Véleménye szerint ezért

„a hajdani kiadásnak semmi értelme nem volt, benne félrevezető jelölések, illetve jelöletlenségek (ahol cenzúráztak, elhallgatták) sorjáznak, kitépték a szöveg gerincét, majd a börtönlélmények fejezetnél holmi utólagosan kreált kronológia okán szó szerint szétverték a memoárt”.

Majd hozzátette: „*a csonkolásra azoknak kell választ adni, akik végrehajtották*”. Kovács azt is elmondta, hogy az emlékiratból

„látszólag összevissza húztak ki részeket, de aztán menet közben kibukik a tendencia: hiányzik a Veessenmayer-jelentés, a Zsidó Világkongresszus nyilatkozata Bethlen védelmében, a memoárhoz becsatolt román és magyar nyelvű dokumentumok egésze, megrázó passzusok (Bánffyiné Váradi Arankával való találkozás, közéleti küzdelmei a megszállókkal, a memoár fejezetkiegészítései, utóhangok, újságbetétek, a Fadrusz-történet pl.), komplett események a börtönléírásoknál [...]”.

Úgy látta, hogy

„kommunista cenzúra ez a javából: csináljuk Bethlenből bűnöst (avagy maradjon a bűnös képében, hiszen a román elvtársak véleményét nem kéne birizgálni a magyar elvtársaknak sem), és lám, ha maga a «bűnös» nem hivatkozik a felmentéseire a saját emlékirataiban, akkor tulajdonképpen össze is ért, aminek össze kell érni, teljes a közép-európai liberális történelemszemlélet – mindenki bűnös, aki 1945 előtt tisztséget viselt, netán volt mersze konzervatív-keresztény elveket vallani; ők nyilván nem férnek be a szocialista homo-képbe,

ellenben a vagyonukra, kastélyaikra, földjeikre, értékeikre szükségük volt, hiszen össze kellett lopni a szocializmusra a zsákamányt.²

Három hónappal később, 2019. szeptember végén Romsics Ignác a maszol.ro oldalnak adott interjújában válaszolt az őt ért kritikákra. Elmondta, hogy 1980 vagy 1981 nyarán a Román Tudományos Akadémia vásárhelyi kirendeltségének egyik magyar munkatársa, Tonk Sándor mutatta meg neki a kéziratot. Romsics már akkor azt javasolta, hogy ki kellene adni az emlékiratot, de ez az akkori Romániában fel sem merülhetett, „és akkor még a magyarországi kiadók sem lelkesedtek az ötletért” – tette hozzá.³ A visszaemlékezés végül a Zrínyi Katonai Kiadó *Sisak és cilinder* sorozatában jelent meg 1989-ben. Romsics elmondása szerint egy gépiratból dolgozott, amit Bethlen Béla négy leányának egyike, Bethlen Klára bocsátott a rendelkezésére.

Felidézte, hogy az emlékiraton szerkesztői változtatásokat eszközölt, amelyek egyrészt a kiadó által kért rövidítések voltak, részben pedig ő látta szükségesnek „a szöveg egységességének és logikai, kronológiai ívének a biztosítása érdekében”. Egy hosszabb rész elhagyását – melyet azonban Romsics nem jelöl meg – Bethlen Klára kérte édesapja emlékének védelme miatt. Romsics kifejtette, hogy a kihagyásokat szögletes zárójelbe tett három ponttal jelölte, s azok „semmilyen tekintetben sem érintik a visszaemlékező mondanivalóját, és semmilyen szempontból sem vetnek rossz fényt rá”. Véleménye szerint „a változtatások tehát egyáltalán nem tekinthetők politikai cenzúrának vagy «csonkolásnak»”. Végezetül pedig leszögezte, hogy „aki – akár reklámfogásként, akár politikai megbízásból – mást állít, mint például a 2019-es új kiadás szerkesztője, az egész egyszerűen hazudik. Mindezt egyébként, ahogy szokás, a kötet bevezetésében annak idején meg is írtam, ahogy azt is, hogy a változtatások a család tudtával és beleegyezésével történtek”.⁴

Több mint fél évvel az interjú megjelenése után Bethlen Klára, Bethlen Béla dédunokája ugyanezen a fórumon reagált a Romsics-interjújában elhangzottakra. Leírta, hogy egyetemi tanulmányai alatt egy-egy beadandó dolgozathoz vette elő dédapja iratait, s amikor elkezdte rendezni a hagyatékot, akkor vette észre, hogy a Romsics Ignác által szerkesztett kiadás hiányos. Ezt eleinte nem tartotta annyira meglepőnek,

„hiszen a rendszerváltás előtti időszakban igencsak szűrve volt, hogy mi mehetett át a figyelmes cenzúrán. Eleinte tehát én is ennek az intellektuális szűrőnek a jelenlétével

² Hományi, 2019.

³ Az emlékiratból 1986-ban két oldalas részletet közölt Romsics, lásd Romsics, 1986.

⁴ Vig, 2019.

mentettem fel az első kiadás szerkesztőjét, arra gondoltam, egy őszinte embernek nem lehetett könnyű akkoriban történésznek lenni. Ugyanakkor a memoár kiadásnak vannak mindenki által ismert szabályai, ami minden körülmények között köti a historiográfus kezét” – fogalmazott.

Bethlen Klára szerint az emlékirat újbóli kiadásával azt akarták elérni, hogy *„abban a formában is megjelenjen a kötet, ahogy azt a szerzője, Bethlen Béla megírta – célunk az volt, hogy nyelvezetében, szerkesztésében és mondanivalójában semmiféle változás ne legyen*”. Majd azzal folytatta, hogy

„bizonyos alapszabályokat fiatal történész hallgatóként is meg kellett, hogy tanuljunk, így számomra több mint meglepő volt azt megtapasztalni, hogy például a «Börtönlélményeim» című fejezet durva átszerkesztésen esett át és a bekezdéseket felcserélve illetve a teljes könyvből jelentős részeket kihagyva került a könyv korábban publikálásra. Súlyosbítja a helyzetet, hogy mindez több esetben jelöletlenül”.

Véleménye szerint mindezt, valamint az emlékirathoz csatolt iratok elhagyását *„lehetne talán még a 30 évvel ezelőtti cenzúrára fogni, de az egészen bizonyos, hogy a politikai ártatlanságát igazoló részek nem a család kérésére maradtak ki*”.⁵

Romsics Ignác egy nappal később reagált a dédunoka felvetéseire. Levelében szó szerint idézte a 2019. szeptemberi interjú egyes részeit, majd hozzátette, hogy

„újra végig lapozva a kötetet megállapítottam, hogy éppen 33 szögletes zárójel található a szövegben. A sorozat többi kötetéhez képest így is dupla terjedelmű mű született. Ezt bárki ellenőrizheti. A szerkesztői «beavatkozásból» egyébként egyáltalán nem csináltam titkot, úgyhogy nincs mit leplezni. A könyv szerkesztői bevezetőjében a tényeknek megfelelően megírtam”.

Ezek után idézte az 1989-es kötet szerkesztő előszavát, amelyben – szerinte – világosan leírta a szerkesztés alapelveit.⁶

Pár nappal később a *Sisak és cylinder* sorozat szerkesztője, Bartyik István is hozzászólt a vitához. Megosztotta, hogy a Zrínyi Kiadó vezetői egyetlen megkötést tettek, előírták, hogy az egyes kötetek ne legyenek túlságosan hosszúak, aminek – Bartyik szerint –

⁵ Bethlen, 2020.

⁶ Romsics, 2020.

„pénzügyi és egyéb kiadási szempontok voltak az okai”. Látva a kézirat terjedelmét, úgy döntöttek, hogy ha az egészet a szöveghez csatolt mellékletekkel együtt adják közre, akkor a kiadvány a sorozat zsebkönyv formátuma miatt 400 oldalnál is hosszabb lesz. Bartyik ezért a kiadó nevében a szöveg rövidítésére kérte Romsicsot. A volt sorozatszerkesztő szerint

„én magam is sajnáltam volna, ha ez az értékes dokumentum nem tud megjelenni a sorozatban. Hangsúlyozom, hogy a rövidítésre kifejezetten terjedelmi, és nem politikai okok miatt volt szükség. Abogy Bethlen István emlékiratát nem cenzúrázta senki, úgy Bethlen Béláét sem. Romsics Ignác a kért terjedelmi rövidítéseket elvégezte, amelyeket a kötet lektora, Csatári Dániel teljesen helyén valónak tartott, és Bethlen Béla leánya, Martinné Bethlen Klára sem kifogásolt”.⁷

Martin József, id. Bethlen Klára közeli rokona is megosztotta a véleményét. Szerinte Kovács Attila Zoltán és Bethlen Klára kész ténynek tekintik, hogy

„1988–1989 Magyarországon élt és virágzott a «figyelmes cenzúra». Ez azonban tévedés, akkor már nem így volt; a történész szakma belső terein nem jártam ugyan, de újságíróként jól ismertem a sajtó cenzurális viszonyait. Ezek alapján, kortárs résztvevőként, a tévedés nagyobb kockázata nélkül állítom, hogy a nyolcvanas évek legvégére a cenzúra szép lassan ki- és elhalt a magyarországi publikációs fórumokon, bárha 1990 előtt formálisan még diktatúra volt Magyarországon”.⁸

Érdemes megjegyezni, hogy Kovács Attila Zoltán a Romsics Ignáccal készült interjú alá írt hozzászólásban egyenesen azt állította, hogy Romsics „a kézirat 60%-át kibúszta jelöletlenül. És értelemszerűen nem a család kérésére [...]”, majd hozzátette, hogy „ugyanabból a hagyatékból dolgoztunk, mégis óriási a különbség a két kiadvány között, ily egyszerű”.⁹ Mintha ezt vette volna át az új forráskiadásról megjelent recenziók egyike, amelyik már egyenesen azt állította, hogy a teljes szöveg több mint a fele „fennakadt a cenzoron”.¹⁰ Egy másik könyvismertető szerint „döbbenetes a mennyiségi különbség, és meghökkentő az, hogy milyen szövegek maradtak ki. Az olvasó óbatatlanul is tendenciát keres, és megpróbál eligazodni abban a kérdésben, hogy mi lehetett az, ami a harminc évvel ezelőtti csonkítást indokolta”.¹¹

⁷ Bartyik, 2020.

⁸ Martin, 2020.

⁹ Vig, 2019.

¹⁰ Margittai, 2020.

¹¹ Grozdist, 2019.

III. A Sisak és cilinder sorozat és a Romsics Ignác-féle 1989-es kiadás

1987 szeptemberében röppent fel a hír, hogy a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó vállalat egy új sorozatot fog indítani *Sisak és cilinder* címmel,¹² amelyben katonapolitikusok emlékiratait fogják közölni.¹³ Rábai Ferenc, a kiadó főigazgató-helyettese és irodalmi vezetője ehhez 1988 májusában azt is hozzáfűzte, hogy „*diplomaták, katonák keurtítás nélküli naplóit adjuk közre*”.¹⁴ A kiadó igazgatójával, Németh M. Lászlóval készült 1989. májusi interjú szerint a kiadó szándéka az volt, hogy „*a materialista, marxista történelemszemlélet primátusa mellett más nézőpontú műveknek is fórumot adjunk. Legfrissebben Bethlen Béla emlékirata jelent meg, árnyalva többek között a Romániával folytatott ismeretes vitánkat is*” – fejtette ki a Népszabadság újságírójának.¹⁵

1989 júliusában Bartyik István, a sorozat felelős szerkesztője úgy nyilatkozott, hogy az ötlet Romsics Ignác és Szakály Sándor fejből pattant ki, a kiadó pedig felkarolta a kezdeményezést. Úgy gondolták, hogy „*az időszak árnyaltabb, sokoldalúbb megismeréséhez, a történelmi tudat formálásához a magunk szerény eszközeivel, például e sorozattal hasznosan járulhatnánk hozzá*”. A szintén Romsics Ignác által szerkesztett Bethlen István emlékirattal kapcsolatban elmondta, hogy a kézirat birtokosa csupán azt kérte, hogy „*csonkítatlan, teljes szöveget adjuk közre, aminek természetesen eleget tettünk*”. Majd hozzátette, hogy „*egyébként is törekszünk a szöveghű, sőt, olykor betűhű közreadásra, éppen a hitelesség érdekében, legfeljebb a nyilvánvaló elírásokat, tollhibákat javítjuk ki, a szerzők iránti tisztelettől vezettetve*”.¹⁶ Mindezt a Bethlen István emlékirat 1988-as kiadásának előszava is megerősítette, ahol Romsics leírta, hogy „*nemcsak a Bethlen-szöveg régies írásmódját és az idegen szavak mai normáinktól eltérő írásképét őriztük meg, hanem a helyenként igen terjedelmes, többszörösen összetett mondatokat sem bontottuk fel egyszerűbbekre*”.¹⁷

Hasonlóképp járt el Szakály Sándor is. Náray Antal 1945-ben készült visszaemlékezéseivel kapcsolatban leszögezte, hogy „*a sorozat jellegének megfelelően a szerző által megírt formában csonkítatlanul tárom az olvasó elé[...]*”.¹⁸ Ez azt jelentette, hogy Szakály csupán a gépelésből adódó ékezethiányokat pótolta, illetve a betűhibákat javította, s dőlt

¹² A sorozat címét Vargyai Gyula 1984-ben megjelent azonos című könyve ihlethette. Vargyai, 1984. Lásd Szakály Sándor ismertetését a könyvről: Szakály, 1985.

¹³ Z. E., 1987.

¹⁴ K. L., 1989.

¹⁵ Tarján, 1989.

¹⁶ Józsa, 1989.

¹⁷ Bethlen, 1988. 6.

¹⁸ Náray, 1988: 21.

betűkkel jelölte azokat a szavakat, mondatokat, személyneveket és szövegrészeket, amelyeket Náray Antal az eredeti kéziratban aláhúzással kiemelt.¹⁹

Szintén 1989-ben jelentek meg Jungerth-Arnóthy Mihály moszkvai követ naplófeljegyzései. A szerkesztők a kézírással és gyorsírással készült feljegyzéseket deklarált módon kihagyásokkal közölték. A szövegben található „*belyenként szubjektív, elfogult, egyes személyeket, vagy társadalmi csoportokat bántó megjegyzéseket*” általában kihagyták, s így tettek az egyes szövegismétlésekkel, illetve a követ egyes adminisztrációs tevékenységéről és magánéletéről szóló részekkel is. Ugyanakkor a kihagyott részek terjedelméről és jellegéről minden esetben tájékoztatást adtak a végjegyzetekben.²⁰ Ez a vaskos kötet végül 380 oldal terjedelmű lett, s 392 magyarázó jegyzet segítette a szövegben való eligazodást.

Még ugyanebben az évben jelent meg egy újabb forrásközlés a sorozatban a 2. magyar hadseregről. A szöveget közreadó szerkesztők szintén kihangsúlyozták, hogy „*a szöveget néhány stilisztikai kiigazításon és névátíráson kívül nem változtattuk meg*”.²¹

Szerkesztési szempontból Bethlen Béla visszaemlékezései megtörték a sorozat hagyományait.²² Romsics Ignác bevezetőjében közölte, hogy a kötet – a jogutódok kívánságának megfelelően – az emlékiratok mind a négy részét tartalmazza, ugyanakkor felhívta az olvasók figyelmét, hogy

„az első két fejezetet a szerkesztés során kismértékben rövidítettük. Elhagytuk a szerző olyan szubjektív történeti kommentárjait, amelyek az előadottakhoz szorosan nem kapcsolódnak, és az írásmű logikai vonalvezetését megtörik. Ugyancsak elhagytuk az egész visszaemlékezéshez szervesen kapcsolódó családtörténeti betéteket, valamint a mellékletekét. A kihagyásokat szögletes zárójelbe tett három ponttal jelöltük. A harmadik fejezetben, amely az egész anyagon belül leginkább csapongó és asszociatív, kétféle módosítást végeztünk: kihúztuk az ismétléseket, és bekezdések áthelyezésével igyekeztünk az előadottakat kronológiai rendbe állítani. A negyedik rész változtatások nélkül kerül az olvasó elé”.²³ Külön kiemelte, hogy a „szerkesztői változtatásaink, melyeket minden esetben a család tudtával és beleegyezésével hajtottunk végre, az emlékirat szellemét és

¹⁹ Uo. 22.

²⁰ Jungerth-Arnóthy, 1989: 50–51. Lásd 321. 6. 9. végjegyzet (a továbbiakban vj.); 322. 15–16. vj., 324. 34–35., 38. vj., 325. 48., 50. vj., 326. 62., 66. vj., 330. 102–104. vj., 339. 173. vj., 340. 179–182. vj., 341. 185–187., 190. vj., 343. 202. vj., 345. 216–217., 222. vj., 349. 244. vj., 354. 276. vj., 355. 279., 282. vj., 357. 289. vj., 361. 328. vj., 362. 334., 337–338. vj., 363. 344. vj.

²¹ A szerkesztők két olyan fejezetet hagytak el, amelyet a szerző – mivel akkor még nem volt a „doni hadsereg” parancsnokságán – kimondottan az addig megjelent feldolgozások alapján készített el. Lásd Lajtos, 1989: 29.

²² A kötet 1989 májusában jelent meg, amelyet a kiadó 1989 novemberében nívódíjban részesített. Lásd Hírek, 1989.

²³ Bethlen, 1989: 17–18.

*mondanivalóját a legkisebb mértékben sem torzítják, sőt megfelelnek a szerző intenciójának”.*²⁴

A végül 310 oldal hosszúságú kötetben megjelent szöveghez Romsics 44 magyarázó lábjegyzetet fűzött.

²⁴ Uo. 18.

IV. A Kovács Attila Zoltán féle 2019-es kiadás

Bethlen Béla visszaemlékezéseinek teljes változatát a Szépmíves Könyvek Kiadó adta ki. A kiadó vezetője és a szöveg közreadója, Kovács Attila Zoltán a Szépmíves egyik legfőbb feladatának azt tekinti, hogy „*művelődéstörténet fehér foltjait kiszínezzé*”. 2019 tavaszáig, két év alatt mintegy félszáz, valóban hiánypótló korabeli szöveget, levelezést és visszaemlékezést adtak ki. Kovács a kiadó tevékenységét – mondhatjuk – missziós feladatként fogja fel, s az érdekli, hogy mi maradt ki az életművekből, mi lehet ezeknek a hátterében. „*Persze ez is kutatásalapú, hiszen meg kell találni mindazt, amit kiadunk, ez igaz! Sherlock Holmes-játék, de a nagy mátrixban rengeteg a kapcsolódási pont, ezek között kell és lehet kirakni az apró mozaikkockákból a teljes vagy vélt legteljesebb mozaikot*” – nyilatkozta egy 2019. márciusi interjúban.²⁵ Kiadói hitvallását is megfogalmazta, amikor kifejtette, hogy

*„hamis vagy illuzórikus képek élnek Erdélyről, Felvidékről, Kárpátaljáról, a régiók helytörténetéről, elhallgatják Beneš vagy Brătianu magyargyűlöletét, hazugságygyárát, miközben nincs két vagy több olvasat: egy igazság van, csak hát látni kéne, ki kéne mondani, ezekhez viszont csak egyetlen út vezet, az, amit a delikvens biztosan megírt”.*²⁶

Kovácsot vonzzák a nem ismert szövegrészek, az életművekben megmutatkozó hiányok, a cenzúrák és az öncenzúrák. „*Egy-egy újabb kiadás kapcsán sokadszorra kapjuk meg, hogy jesszus, hát ez meg honnan került elő? Túl sokáig virult a kunderai nemtudás, erre ez a rövid válasz...*” – mondta.²⁷

S valóban, Kovács az elmúlt másfél évtizedben számtalan írói hagyatékot kutatott fel és adott közre. 2005-től a Wass-életmű egyik gondozója, továbbá Bánffy Miklós, Daday Loránd, Márai Sándor, Szilvássy Karola, Tamási Áron, Mindszenty József és mások életművének, az erdélyi arisztokrácia írásos emlékezetének kutatója és feltárója.²⁸

Ami a sorozatban megjelenő műveket illeti, meg kell azonban említeni, hogy azok – néhány kivételtől eltekintve²⁹ – szerkesztői bevezető vagy utószó nélkül jelentek meg. Sajnos szerkesztői útmutató nélkül jelent meg a Bethlen Béla visszaemlékezéseit tartalmazó kötet is.

²⁵ Pál–Lukács, 2019.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

²⁹ Például Marosi Ildikó bevezetője. Bánffy, 2018: 7–70. Lásd még Soós Viktor Attila bevezetőjét. Mindszenty, 2019: 11–17. Továbbá Gali Máté utószava. Windisch-Graetz, 2019: 394–398.

A könyv fedelén egy sárga logó található, amelyen „a cenzúrázatlan és teljes változat” szavak olvashatóak. A könyv fülszövegében pedig ez áll:

„szenzációs leletmentés gróf Bethlen Béla emlékiratainak teljes kiadása. Észak-Erdély kormánybiztosának memoárja hajdanán csonkán látott napvilágot, mert az eredeti legfontosabb részeit nem közölték le, ráadásul önkényesen kibúzták belőle a politikai döntések és vádaskodások történetét is”.

A kolofón oldalon pedig azt olvashatjuk, hogy „a kötet az eredeti kéz- és gépirat alapján készült, címe *Visszaemlékezéseim. Szövegű közlés. (1989-ben cenzúrázva megjelent Észak-Erdély kormánybiztosa voltam címmel)*”. A forráskiadvány ezután rögtön a szöveg közlésével folytatódik.

A szerkesztő azt a megoldást választotta, hogy feketével kiemelte a „korábbi kiadásból kicenzúrázott részek”-et, s dőlten jelölte az „eredeti kéziratból kiemelt részeket”.³⁰ Kovács a forráskiadáshoz 328 magyarázó lábjegyzetet fűzött, amelyből tizennyolcban a Romsics által nem jelöl kihagyásokat, illetve átszerkesztéseket jelezte.³¹

Az új kiadásban nem található szerkesztői bevezető, így az olvasó nem tudja meg, hogy milyen körülmények között készült a kézirat, mi volt vele a szerző szándéka (magáncélra, talán a családjának szánta, illetve ellátta-e őket a megjelentetésre vonatkozó instrukciókkal), s arra a címlapon reklámozott fontos kérdésre sem kap választ, hogy ki, miért és milyen okból „cenzúrázta” a korábbi kiadást. Kovács Attila Zoltán ezekre külön egyáltalán nem tért ki. Sőt, a közreadó Romsics Ignác nevét egyetlen egyszer sem írta le, a korábbi szerkesztő neve egyszerűen nem szerepel a kiadványban.

A szerkesztő szintén nem osztotta meg a forráskiadvány olvasóival, hogy Romsics milyen szerkesztői elvek mentén – az egyes kihagyásokat jelezve –, milyen történeti kontextusban jelentette meg a visszaemlékezést, s azt sem tudatta olvasóival, hogy mindez a család egyik tagjának a beleegyezésével történt.

Mindezek felül azt sem tudjuk meg, hogy a Bethlen Béla által írt eredeti kézírásos visszaemlékezés mennyiben tér el – ha egyáltalán eltér – a letisztázott gépirásos változattól, s egyáltalán hány verziója létezik az egyes kéziratoknak. Arra sem kapunk választ, hogy a megjelent visszaemlékezések mekkora és mely részei készültek a kézzel írt, illetve

³⁰ Bethlen, 2019: 5.

³¹ Bethlen 2019: 102. 87. lábjegyzet (továbbiakban: lj.); 131. 132. lj., 148. 156. lj., 199. 209. lj., 220. 227. lj., 243. 258. lj., 294. 291. lj., 296. 292. lj., 299. 294. lj., 300. 295. lj., 306. 298. lj., 318. 304. lj., 321. 305. lj., 323. 306. lj., 333. 310. lj., 335. 311. lj., 340. 314. lj., 342. 316. lj., 346. 318. lj.

a gépirásos változat felhasználásával. Túl sok olyan kérdést hagyott megválaszolatlanul az új kiadás szerkesztője, amit nem csak egy ilyen fajsúlyos és „problémás” kézirat, hanem igazából minden forráskiadás esetében szükséges és hasznos lenne kifejteni.

V. A két kiadás összevetése

A következőkben azt vizsgálom meg a régi és az új kiadás alapján, hogy mely részeket hagyta el Romsics, s ezek megfeleltek-e az általa 1989-ben lefektetett szerkesztési elveknek.

1. fejezet, *Nagyobb részben Beszterce-Naszód vármegyével kapcsolatos események*³²

Az első két fejezettel kapcsolatban Romsics rögzítette a bevezetőjében, hogy azokat a szerkesztés során kismértékben rövidítette és elhagyta a szerző olyan szubjektív történeti kommentárjait, „amelyek az előadottakhoz szorosan nem kapcsolódnak, és az írásmű logikai vonalvezetését megtörik”.³³ Általánosságban pedig hozzátette, hogy ezek a változtatások „az emlékirat szellemét és mondanivalóját a legkisebb mértékben sem torzítják, sőt megfelelnek a szerző intenciójának”.³⁴ Már önmagában ezt olvasva is felmerülhet az olvasóban, hogy miként szolgálhatja Bethlen szándékait, ha elhagynak a mondanivalójából. Az új kiadásban közölt szövegrészek azonban ezen túl is jól megmutatják, hogy a Romsics által eszközölt – jelölt és nem jelölt – kihagyások igenis torzították Bethlen Béla mondanivalóját és nem felelhettek meg a szerző intencióinak.

Mindez már rögtön az 1989-es közlés legelején kitűnik. Romsics ugyanis egyszerűen – jelöletlenül – elhagyta az *Előszó* című részt, amely Bethlen Béla szerzői hitvallását tartalmazta:

„Visszaemlékezéseimben felsoroltam mindazon eseményeket, amelyek ezeréves hazánk egyik legnehezebb és egyben legsomorúbb szakaszában zajlottak le. Éppen ezért nem lehet és nem szabad azt úgy olvasni, mint egy novellát, hanem az olvasó teljesen bele kell élje magát azokba az időkbe, körülményekbe és viszonyokba. Én itt megírtam mindazon eseményeket és problémákat, melyek azokban az időkben az én szemem előtt vetődtek fel és zajlottak le, és amelyeknek magam is részese voltam. Ezek kisebb vagy nagyobb jelentőségű események voltak, de végeredményben mind történelmi események. Kiegészítésként és a teljesség kedvéért, egyidejűleg tanulmányozni kell más kezekből visszamaradt, korabeli feljegyzéseket is. Ha így jár el az olvasó, akkor rá fog döbenni, hogy ez tényleg nem novella. Sokkal inkább lehet ezt drámának nevezni. Úgy hiszem nem túlzok, ha azt

³² Bethlen, 1989: 19–89.; Bethlen, 2019: 7–93.

³³ Bethlen, 1989: 17–18.

³⁴ Uo. 18.

mondom, hogy egyenesen egy valóságos tragédia, amelynek én csak egy apró figurája voltam”.³⁵

Egy forráskiadvány – főleg egy emlékirat – értékelésének kulcsfontosságú része, hogy milyen szándékkal készítette azt szerzője. A kimaradt rész vitán felül ezt szolgálta, elhagyása még a Romsics által leírt szerkesztői elveknek sem felelt meg.

Az ezt követő első fejezet címét Romsics – szintén jelöletlen módon – csonkán adta meg. A *Nagyobb részben Beszterce-Naszód vármegyével kapcsolatos események*-ből kihagyta a „nagyobb részben” szóösszetételt, és elhagyta az „Elkezdtem 1967 őszén” mondatot is.³⁶ Ennek különös jelentősége van, mert Bethlen az 1940. augusztus 30-i bécsi döntés előzményeit is bemutatta, és kifejtette, hogy a magyar fél az 1918. november 13-i belgrádi egyezményben lefektetett demarkációs vonalig tartó területeket szeretne volna visszakapni. Az eredeti kéziratban ezek után hat és fél oldalon³⁷ keresztül olvashatunk az 1918–1919-es eseményekről, amelyben Bethlen részletesen beszámol a személyes tapasztalatairól, véleményt nyilvánít Linder Béláról és a Mackensen-hadseregről. A Székely Hadosztályról például így ír:

„Az egész országban egyedül csak a székelység nem vesztette el a józan eszét és a becsület érzetét – önként és tömegesen jelentkeztek katonai szolgálatra, hogy megmentse a hazát. Így alakult meg a székelyhadosztály, amelyik lényegesen lefékezte a román csapatok térnyerését. Sajnos ez sem tarthatta magát sokáig, mert az akkori magyar vezetők rövidesen újra letették a vizsgát az ostobaságból, a székely hadosztályt, az utolsó szalmaszálat, amibe kapaszkodhattak volna, nem támogatták és így a parancsnok kénytelen volt azt egy idő múlva feloszlatni”.³⁸

Bethlennek sarkos véleménye volt a trianoni szerződésről, a különítményes alakulatok tevékenységéről és a náci Németországhoz való közeledés okáról is:

„A területi és egyéb anyagi veszteségekre még ráduplázott a hagyományos, régi magyar átok, a széthúzás, a pártoskodás. Azt a férfit, akinek megvolt az energiája, a tehetsége, a

³⁵ Bethlen, 2019: 5.

³⁶ A forráskiadás bevezetőjében Romsics a kéziratról pusztán azt jegyezte meg, hogy Bethlen „a 70-es évek első felében emlékiratain dolgozott. Mondanivalóját négy fejezetben foglalta össze. Az utolsó dátumozása: 1976. március. A kéziratot a szerző ezt követően Magyarországra juttatta”. Bethlen, 1989: 17.

³⁷ Bethlen, 2019: 9–15.

³⁸ Uo. 11–12.

felkészültsége abhoz, hogy vezessen, orgyilkosokkal eltették láb alól, és az akkori «vezetők» szigorú rendelettel tiltották a rendőrséget attól, hogy fényt derítsenek a tragédia előzményeire és részleteire. Aztán a nemzet egységét megbontotta a legitímisták és a szabad királyválasztók vetélkedése, ami gyakran csaknem késhegyre ment. Majd igen erős harc folyt az államsfői méltóság betöltéséért. Mindezen idők alatt országsszerte garázdálkodtak a különböző tiszti különítmények, Prónay, Osztenburg (sic!) és Héjjas Iván emberei – amint mondták – »tiszttó munkát végeztek«, és ezzel állandóan rettegésben tartották még a békés lakosságot is. [...] A gyászos eredményt ismerjük, és amikor Magyarország a legmélyebb ponton állt, illetőleg tebetetlenül feküdt – akkor került a kormányrúdjához egy olyan személy, aki vissza tudta adni a nemzetnek hitét, önbizalmát és reménységét. Ekkor indult meg az ő irányítása mellett a kemény harc, a hősi küzdelem Magyarország talpra állításáért. A közrendet helyreállították és konszolidálták, a garázdálkodó tiszti különítményeket».³⁹

Majd hozzátette, hogy

„Szükségese nek tartottam ezt a történelmi visszapillantást közbeszúrni, mert a Trianonnál elszennvedett szörnyű igazságtalanságnak részbeni helyrehozása volt a jogalapja a bécsi döntésnek. Az időközti magyar kormányok állandóan noszogatták a győztes nagyhatalmakat, hogy hozzák helyre tévedésüket, de ezek a lépések nem vezettek eredményre. Ez a meg nem értés sodorta annak idején államférfjainkat az utolsó szalmaszálhoz – a Hitler karjaiba».⁴⁰

Romsics három ponttal ugyan jelezte, hogy kihagyott egy részt,⁴¹ de a korabeli olvasónak fogalma sem lehetett, hogy milyen tartalmúak és főleg milyen terjedelműek voltak ezek a szövegek. Az új kiadást olvasva valóban igaz, hogy Bethlen mondanivalójának fontos részeiről nem értesülhetett az olvasó.

Egy szintén jelzett kihagyás, ám Bethlen karakterének érzékeltetése szempontjából érdekes részlet, hogy 1917 júniusában édesanyja kérvényezte, hogy hazakerülhessen az orosz frontról és vezethesse a családi gazdaságot. Bethlen István kapott az alkalmon, s már ekkor felajánlotta Bethlen Bélának Beszterce-Naszód vármegye főispáni tisztségét, amit ő visszautasított, mert:

³⁹ Uo. 13–14., 15.

⁴⁰ Uo. 15.

⁴¹ Bethlen, 1989: 21.

„Akkor még a főispáni tisztség úri foglalkozás volt, ugyanis az állami igazgatás minden ágazatát jól felkészült és begyakorolt tisztviselő gárda intézte, jól bevált és kitaposott utakon járva az ügyeket. Ettől eltekintve akkor még híre sem volt Hitlernek, és így a beszéltercei szászok sem voltak még olyan magas lóra ültetve. Mindezeknek dacára megköszöntem Bethlen Istvánnak, hogy reám gondolt, de az ajánlatát nem fogadtam el, és az aratás befejeztével azonnal visszahívtam a harctéren árván hagyott géppuskáim mellé”.⁴²

Egy másik történet szintén kimaradt az 1989-es kiadásból, amit Bethlen a következőképp vezetett fel:

„Amikor ezeket az utolsó sorokat leírom, eszembe jut egy esemény, mely nem tartozik ugyan szorosán ehhez a tárgyhoz, mert hiszen még a húszas évek legelején történt, és nem az én közszolgálatom ideje alatt; mégis nem tartom érdektelennek elbeszélni, mert az eseményről annak idején is csak igen kevesen bírtunk tudomással, és az időknek múlásával ezeknek a száma is csaknem a nullára zsugorodott”.⁴³

Majd leírja Pilsudki magánlátogatását Kolozsvárott, aki azért jött Erdélybe, hogy felkutassa Báthory István egyenes vagy oldalági leszármazottját, mert a Báthory névnek olyan varázsa van Lengyelországban, hogy ha mindez sikerülne, „és egyben sikerülne őt megnyerni az államfői méltóságra, akkor meg lenne mentve a lengyel nemzet egysége”.⁴⁴

Bethlen elmékedése a „kizsákmányolás” mibenlétéről – jelzett módon⁴⁵ – szintén kimaradt a Romsics által szerkesztett munkából. Ez a rész az 1989-es időszakban nagyobb relevanciával bírhatott, de mindenképp rávilágított Bethlen álláspontjára a kérdésben. A gondolatmenet a románok ellenőrzése alatt maradt Dél-Erdélyben kezdődik, amikor az ottani Erdélyi Református Egyházkerületben dolgozó fivére egy fejőstehenet ajándékozott egy magyar családnak, akiknek a jószágát elhajtották a románok. Ezzel kapcsolatban írta Bethlen a következőket:

„Vajon tulajdonképpen hogyan is áll annak az olyan sokat hánytorgatott »kizsákmányolásnak« a kérdése? Mert hiszen ezek a »kizsákmányoltjaink« szerettek

⁴² Bethlen, 2019: 28–29.

⁴³ Uo. 67.

⁴⁴ Uo. 69.

⁴⁵ Bethlen, 1989: 66.

minket és ragaszkodtak hozzánk. Ennek a szeretetnek és ragaszkodásnak megnyilvánulása őszinte és spontán volt, nem pedig alakoskodás és mímelés. Amikor százan vagy ezren nézték és látták bennünk egzisztenciájuknak bázisát, elhiszem, hogy akkor voltak közöttünk olyanok is, akik alakoskodtak és mímelték, mert hiszen az emberiségben sok hitványság is van, és az ilyenek mit meg nem tesznek? Amikor azonban a körülmények úgy alakultak, hogy senki mielőttünk semmit sem remélhet, akkor milyen indokból mímelve, különösen akkor, amikor mindnyájan jól tudják, hogy némehek előtt még rossz pontnak is számít az, ha mi velünk bármilyen kapcsolatot is fenntartanak. Úgy gondolom, hogy az első emberpár születése óta az emberiség még nem termelt ki egyetlen olyan ügyefogyott személyt, aki mímelné a ragaszkodást, noha jól tudja, hogy ezzel semmi anyagi előnyöse nem jut, sőt vele még súlyos terhet is vállal magára. Kizsákmányolók mindig voltak, vannak és lesznek is, mindaddig, ameddig emberek élnek a földtekén, de hibás, téves és rosszhiszemű felelőtlenség egyes sajnálatos eseteket általánosítani és kiterjeszteni egy egész kategóriára. A szeretetet és ragaszkodást ki kell érdemelni az emberieséggel, segítőkészséggel és példamutató magatartással, mely tulajdonok hagyományképpen évszázadokon, sok generációkon keresztül átálltak apáról fiúra, és akkor ezek az érzések őszinték”.⁴⁶

A szerkesztés szempontjából szintén indokolatlannak tűnik, amikor Romsics – ugyan jelzett módon, de – kihagyta az alábbi egyetlen mondatot:

„az is közismert tény volt, hogy teljes mértékben Hitler-ellenes beállítottságú voltam, és pedig nemcsak most, utólag, amikor ez a magatartás igen könnyű és divatos, hanem már azokban a nehéz időkben is, amikor ennek, nap mint nap a legsúlyosabb következményeivel kellett számolnom”.⁴⁷

A Romsics által szerkesztett kiadás első fejezetének végén egy két oldalas, jelöletlen kihagyás is található.⁴⁸ Ebben Bethlen az erdélyi szászorságról ír, s – többek között – úgy fogalmaz, „*hogy ha nem is valamennyien, de nagyobb részük a nagy-német expanziós törekvéseknek voltak pionírjai*”.⁴⁹

A fejezet végén pedig egy – szintén jelöletlenül kihagyott – útmutatás található:

⁴⁶ Bethlen, 2019: 65–66.

⁴⁷ Uo. 88.

⁴⁸ Ezt az új kiadás szerkesztője nem jelezte.

⁴⁹ Bethlen, 2019: 91.

„Jelen írásomat intelemnék szántam mindazoknak, akik a magyarság sorsát a kezükben tartják, vagy fogják tartani; mert régi igazság az, hogy a nagy halak felfalják a kis halakat, és ezért sohasem lehetnek ők elég óvatosak és elővigyázatosak. Órizkedjenek a nagy halaktól, bárhol is állanak azok lesben tátott szájjal és feneketlen gyomorral. A történelem tanulsága szerint eddig még minden világbirodalom hamarabb vagy később szét hullott. Ez így volt a múltban, és nyilván így lesz a jövőben is. Addig is a közelükben lévő kis országoknak, nemzeteknek egyedüli lehetőségük csak az, hogy lapuljanak, ne ugráljanak, órizkedjenek a nagy halaktól és tartsák meg semlegességüket”.⁵⁰

Összefoglalva: Romsics az első fejezet címét is megváltoztatva – jelölve vagy jelöletlenül – kiemelte az 1940 előtti eseményeket az általa szerkesztett szövegből, s ugyanezt tette Bethlen Béla – Romsics által – „szubjektív történeti kommentárnak” nevezett mondataival is. Azzal, hogy Romsics ezeket a részeket az „előadottakhoz szorosán nem kapcsolódónak”, „az írásmű logikai vonalvezetését” megtörőnek minősítette, mégiscsak megváltoztatta az emlékirat szellemét, s nehezen elképzelhető, hogy azok a szerző szándékait szolgálhatták.

2. fejezet, Jó részben Szolnok-Dobóka vármegyével kapcsolatos események⁵¹

Romsics a második fejezet címét is megváltoztatta. A Jó részben Szolnok-Dobóka vármegyével kapcsolatos események-ből elhagyta a „jó részben” szóösszetételt és lehagyta Bethlen még egy mondatát, „írtam 1968–1969 telén”.⁵²

A fejezet egy – jelölt – kihagyással kezdődik, ám annak tartalma megint csak fontos információkat tartalmazott:

„A pártpolitikától mindig irtóztam és tartózkodtam! Jól emlékszem, hogy 1920 és 1940 között volt olyan képviselővé választás, hogy azon 20 különböző párt is részt vett. Amilyen hibás az egypártrendszer, éppen olyan egészségtelen ez, hogy ha túlságosan sok párt áll egymással szemben, mert ez esetben mindegyik jelölt igyekszik a másikat lelkiismeretlen módon túllicitálni és így a tömegeket rosszhiszeműen félrevezetni. Ez pedig sohasem volt az én kenyérem. Már férfikorban voltam, túl a harmincon, amikor a történelem alakulása

⁵⁰ Uo. 93.

⁵¹ Bethlen, 1989: 90–155.; Bethlen, 2019: 94–175.

⁵² Bethlen, 1989: 90.; Bethlen, 2019: 94.

folytán kisebbségi sorsba kerültem, és éveken keresztül nap mint nap a saját bőrömmön éreztem ennek súlyát; mert nagy súlya van ennek, különösen akkor, hogy ha a hatalom birtokosai kicsinyes, szűk látókörű emberek, és a hatalmukkal helytelenül élnek. «Mert sokan vannak a hivatalosak és kevesen a kiválasztottak». Közbeléptem már a katonai közigazgatás idején is, pedig akkor még semmiféle megbízatásom nem volt. Általánosságban mindig arra törekedtem, hogy az itt élő magyarok, románok, szászok és zsidók, jó egyetértésben éljenek egymás mellett, és a hatóságok ne tegyenek közöttük különbséget. A magyarságot pedig mindig igyekeztem egy táborban összetartani, mert a helyi körülményeket nem ismerő és az orruk hegyénél tovább nem látó akarnokok mindig igyekeztek hol az Imrédystáknak, hol a nyilasoknak híveket szerezni; szerencsére nem sok sikerrel».⁵³

Pár oldallal később ismét egy – jelöletlen – négy oldal hosszúságú, szüleivel kapcsolatos kihagyás található a szövegben.⁵⁴ Később az is előfordul, hogy Romsics – jelölt módon – megtöri a szöveg ívét, kronológiáját, és egyszerűen kihagyja egy egész esemény leírását. Ez történt például az 1942. januárban Szamosújváron megrendezett Reményik-esttel, amivel kapcsolatban megjegyezte, hogy „[...] ezenkívül megtanultuk, hogy magyar közösségünknek igenis kell az, ami igazán hit, ami igazán magyar és ami igazán műveltség!”⁵⁵

Olyan megoldással is találkozunk, hogy Bethlen majd négy oldalon keresztül ír egy rendezvényről, például az Erdélyi Múzeum Egylet vándorgyűléséről,⁵⁶ majd kimarad az a mondat, hogy „akik ezeket a tanításokat végighallgatták – és több ezren voltak ilyenek –, azok mindnyájan egy egész életre szóló élménnyel gazdagodva tértek vissza otthonukba”.⁵⁷

Bethlen egy helyen a Népszövetség kisebbségvédelmi hatásköreiről megjegyzi, hogy a szervezet nem tudott érvényt szerezni a határozatainak, majd pedig az 1960-as évek Romániájának műemlékromboló politikájáról fejt ki véleményét.⁵⁸ A két gondolat között azonban Romsics – jelzetten – kivágta a következő mondatot:

„A múltak hibáival nemcsak jogunk, hanem egyenesen kötelességünk foglalkozni, mert hiszen mindig csak így lehetséges azokat kiküszöbölni. Feltett szándékomban volt – esetleges félreértések vagy félremagyarázások elkerülése végett –, hogy megbízatásom lejárta

⁵³ Bethlen, 2019: 94–95.

⁵⁴ Bethlen, 1989: 97.

⁵⁵ Bethlen, 2019: 112–113.

⁵⁶ Bethlen, 1989: 113–116.

⁵⁷ Bethlen, 2019: 130.

⁵⁸ Bethlen, 1989: 128.

utáni egyetlen eseményről sem teszek említést, mégis úgy érzem, hogy az igazságnak tartozom azzal, hogy a fentiekhez még a következőket hozzáfűzzem”.⁵⁹

Nehezen indokolható szerkesztői döntés, hogy – még ha jelzetten is, de – egyes mondatok eltűnnek egy teljesen koherens szövegből. Ezek a mondatok szorosan kapcsolódtak az írásmű logikai vonalvezetéséhez és törlésük feltehetőleg nem felelt meg a szerző intencióinak. Hasonló – jelzett – szövegtörés figyelhető meg, amikor Bethlen a szovjet csapatok 1944-es előrenyomulásáról ír, azonban Romsics ezt a részt teljesen elhagyta a szöveggözléséből.⁶⁰ Szintén különös megoldás, hogy Romsics benne hagyta a szövegben azt a részletet,⁶¹ amikor Bánffy Miklós 1943 júniusában találkozott Iuliu Maniuval, de – jelzett módon – elhagyta az azt követő három oldalas részt, amelyben Bethlen ütköztette Bánffy későbbi visszaemlékezéseit a saját korabeli észleléseivel.⁶²

Befejezésképp pedig Romsics – jelöletlenül⁶³ – elhagyta a fejezet utolsó, az 1943-as küldetésre vonatkozó mondatát: „rendszerint a legjobb szándékok is ilyen narancsbéjakon szoktak elcsúszni”.⁶⁴

*3. fejezet, Kormánybiztosi tevékenységem*⁶⁵

Romsics a harmadik fejezettel kapcsolatban a bevezetőjében leszögezte, hogy ez volt „az egész anyagon belül leginkább csapongó és asszociatív” és ezért „kétféle módosítást végeztünk: kibúztuk az ismétléseket, és bekezdések áthelyezésével igyekeztünk az előadottakat kronológiai rendbe állítani”.⁶⁶

Az új kiadásban két nagy szövegegységet is úgy jelöl meg Kovács Attila Zoltán, mint ami kimaradt a Romsics által szerkesztett munkából, ám valójában ezek legnagyobb részt – elszórta, ám – mégis megtalálhatóak az 1989-es kiadásban. Az új kiadásban Kovács azt írta, hogy a 199–206. oldal „a cenzúrázott kiadásban jelöletlen húzás (oldalakon át)”.⁶⁷ Mindez azonban nincs így.

⁵⁹ Bethlen, 2019: 145.

⁶⁰ Bethlen, 2019: 170–171.

⁶¹ Bethlen, 1989: 153.

⁶² Bethlen, 2019: 171–174.

⁶³ Ezt az új kiadás nem jelzi.

⁶⁴ Bethlen, 2019: 175.

⁶⁵ Bethlen, 1989: 206–296.; Bethlen, 2019: 195–259.

⁶⁶ Bethlen, 1989: 17–18.

⁶⁷ Bethlen, 2019: 199. 209. lj.

Az új kiadás 199–202 oldalán található szöveg szó szerint egyezik a Romsics-féle kiadás 186. oldal harmadik bekezdésétől a 188. oldal 3. bekezdéséig tartó résszel, azonban itt valóban van egy – jelzett, ám – fontosnak tűnő kihagyás:

„A legelső lehetetlent már április havában megkíséreltem, amikor a német tisztetek azzal a kívánsággal jötték hozzám, hogy alkalmazzuk hivatalos pressziót a Németországba kiküldendő idénymunkások dolgában. Ezt nemcsak hogy kereken megtagadtam, hanem ott nyomban előtűnik távbeszélőn az összes főszerelvénynek is a leghatározottabban megtiltottam, hogy pressziót gyakoroljanak. Röviddel ezután egyenesen a Gestapo főnökét ültettem le, amikor a kórházunk egyik orvosát akarta kipiszkálni a származása miatt. Ilyen lehetetlennek mutatkozott az a kísérletem is, amit már előzőleg – augusztus 24-én délelőtt – megtettem, amikor az éjszaka folyamán a vármegye és a két megyei város területén összefogdosott több száz román értelmiséginek azonnali szabadon bocsátását kiharcoltam. Teljesen reménytelennek és kilátástalannak mutatkozott az, hogy kivételt tegyenek egyetlen vármegyével, de konok harcom eredményhez vezetett. Egyik érvem az volt, hogy az összefogdosottak között egyetlen sincs olyan, aki a 23-iki bukaresti puccsban részt vett volna, de a fő ütőkártyám az maradt, amikor Lakatos új miniszterelnöknek feltettem a kérdést; Szolnok-Doboka vármegye magyarságának sorsáit és talán életéért ki fogja majd vállalni a felelőséget? E vármegye magyarságánál helyzete ugyanis teljesen különbözik a többi észak-erdélyi vármegyékben élő magyarság helyzetétől, és ugyanilyen, illetve még sokkal súlyosabb helyzetben van e tekintetben a szomszédos Beszterce-Naszód vármegye magyarsága. E két vármegyében a magyarság nagy minoritásban van, és nem egy tömb, hanem szétszóródva él a majoritásban levő románság tengerében. Erről az adottságról sohasem szabad megfeledkezni. Kolozs vármegyében sem volt megnyugtató e tekintetben a helyzet, noha ennek akkor még két erős pillére volt; az egyik az akkori Kolozsvár városa, a másik a Kalotaszeg”.⁶⁸

Ennek a résznek a kihagyása nem egyezik a Romsics által lefektetett szerkesztési elvekkkel, mivel ez a rész nem ismétlés, hanem kifejezetten új információt tartalmazó bekezdés.⁶⁹

Mindezek után Romsics átszerkesztve, de közli az új kiadás 203–206. oldalán levő mondatokat saját kiadásának 188. oldal 4. bekezdésétől a 189. oldal 5. bekezdéséig tartó

⁶⁸ Bethlen, 2019: 202–203.

⁶⁹ Lásd ehhez Jánosi, 2019: 16.

részben, majd jelez egy kihagyást, ami Báthory Zsigmond fejedelem palotájáról szóló – valóban elhagyható – történeti részt tartalmazza.

Kovács Attila Zoltán az emlékirat 220–237. oldal közötti részét vastagon kiemelte, mintha azok hiányoznának Romsics kiadásából, majd a lábjegyzetben ezt a nehezen értelmezhető megjegyzést tette: „*cenzúrázott szövegben időrendi csúsztatás van, kimaradt az egész alábbi rész, amit hátrébb közzöltek, a betoldás után, újabb kihagyásokkal tarkítva*”.⁷⁰ A két szöveg összehasonlítása azonban azt mutatja, hogy az új kiadás alábbi részei megegyeznek a Romsics-féle kiadás – elszórtan – megtalálható alábbi részeivel.

A 2019-es kiadásban hiányzóként feltüntetett részek	A 1989-es kiadásban szereplő oldalak
220. oldaltól a 231. oldal 3. bekezdéséig	174. oldal utolsó előtti bekezdéstől a 184. oldal utolsó előtti bekezdéséig
231. oldal 3. bekezdéstől a 232. oldal 2. bekezdéséig	192. oldal utolsó bekezdéstől a 194. oldal 1. bekezdéséig
232. oldal 2. bekezdéstől a 233. oldal 3. bekezdéséig	184. oldal utolsó bekezdéstől a 186. oldal első bekezdéséig
234. oldal utolsó előtti bekezdéstől a 235. oldal első bekezdéséig	186. oldal 1–2. bekezdés
235. oldal második bekezdéstől a 237. oldal 2. bekezdéséig	190. oldal 6. bekezdéstől a 192. oldal utolsó bekezdéséig

Az új kiadásban a 220–237. oldalakon található szövegrészek tehát legnagyobb részt megtalálhatóak az 1989-es kiadásban.

Kovács Attila Zoltán akkor járt volna el saját szerkesztési elveinek és a valóságnak is megfelelő módon, ha a fenti részeket dőlttel szedte volna, jelezve, hogy ezek nem kihagyott, hanem szerkesztés miatt máshová átkerült részek. A vastagon szedéssel vizuálisan is jól látható módon azt a képzetet keltette az olvasóban, mintha Romsics Ignác több mint 20 oldalt kihagyott volna az 1989-es kiadásból.

Ezzel szemben csupán két – Romsics által jelzett – kihagyás fordul elő ebben a két nagyobb egységben. Az egyik rész az új kiadás 233–234. oldalán található, amely a Magyar Nemzeti Színház és Opera küldöttségével, valamint Tamási Áronnal kapcsolatos.⁷¹ Ez azonban nem ismétlés, hanem új információkat tartalmazó rész, így ennek az elhagyása a Romsics által szerkesztési elveknek mond ellent. A második elhagyás⁷² azonban ennél fajsúlyosabb, mert Bethlen itt rögzítette, hogy milyen módszerekkel írta meg visszaemlékezéseit:

⁷⁰ Bethlen, 2019: 220. 227. lj.

⁷¹ Bethlen, 1989: 186.

⁷² Uo. 192.

„Tekintettel arra, hogy a háború viharai összes feljegyzéseimet elsodorták, és utólag semmi kutatási munkának lebetőségével nem rendelkezem, így tisztán csak emlékezetemre vagyok utalva. Az egyes eseményekre jól visszaemlékszem, legalábbis azoknak lényegére és arra is, hogy azokkal kapcsolatban milyen intézkedéseket tettem. Legfeljebb egyes részletekre vagy időrendi sorra, a pontos dátumokra nézve nem vagyok teljes biztonságban. Hogy munkámba hibás adatok ne csúszzanak bele, ezért ilyen esetekben végiglátogattam számtalan olyan ismerősömet, értelmiségieket, akik azokat a kritikus beteket ugyancsak itt élték át. A tőlük nyert adatok nagyobb részben alátámasztották vagy kiegészítették az én visszaemlékezéseimet mégis maradt néhány tisztázatlan kérdés. Ilyen például az is, hogy melyik napon lett kiadva az elnéptelenítési parancs?”⁷³

Ennek a kihagyása egybecseng a fentebb már kétszer is bemutatott kivágásokkal. Romsics ugyanis az összes olyan részt kihagyta az 1989-es kiadásból, amelyek Bethlennek a visszaemlékezéseivel kapcsolatos reflexióit tartalmazták.

Hasonlóan ütközik a Romsics által lefektetett szerkesztési elvekbe az a – jelzett – kihagyás, amelyik Bethlen kormánybiztosi tevékenységének egyik legfontosabb aspektusát az ún. elnéptelenítési rendeletet érintik.⁷⁴

„Igen sokat kerestem – de eredménytelenül – a lapoknak azt a számát, vagy egy olyan falragaszt, amelyik az elnéptelenítési rendeletet közhírré tette. Így az a kérdés is tisztázatlanul maradt, hogy a rendelet imperatívum a lakosság egészére vonatkozott-e, vagy csak annak egyes kategóriáira? Ebben a kérdésben az információk már nem voltak teljesen egybehangzóak. Igen sokan a totális távozási rendeletet erősítették. Ezt alátámasztja az a tény, melyet már előbb említettem, hogy a németek időnyerés céljából – itt akarták a hosszabb ideig eltartható védelmi harcot felvenni, aminél a polgári lakosság útjukban lett volna. A másik verzió szerint a rendelet csak a férfiakra vonatkozott, de ezek közül is valamennyi 16 és 60 év közötti épkezésláb férfi haladék nélkül tartozott a katonaságnál jelentkezni, hogy ott harctéri vagy pedig hadtápterületi szolgálatra nyerjen beosztást. E második verziót valószínűsíti az a tény is, hogy mindazok, akik az addigi munkahelyeiken nélkülözhetetlenek voltak, kérhették és kaphattak «meghagyási parancsot»: ennek kiadása a mozgósítási kormánybiztos hatáskörébe tartozott. Magam is ismerek több olyan egyént, akik a nekik akkor kiadott ilyen meghagyási parancsukat még most is őrzik. Tebát aki ilyenrel nem rendelkezett, az minden körülmények között tartozott jelentkezni, mert a

⁷³ Bethlen, 2019: 237.

⁷⁴ Bethlen, 1989: 172.

meghagyás kivételezés volt. Végeredményben a fenti két verzió közül akár egyik, akár másik felelt meg a valóságnak, mindkettő – gyakorlati szemszögből nézve – a totális menekülést jelentette, mert nem tudok elképzelni olyan családfőt, aki hitvestársát, gyermekeit, hozzátartozóit ellátatlanul és védtelenül, egy harcér kellős közepén szabad prédául hátrahagyta volna”.⁷⁵

Hasonlóan fontos, új, nem ismétlődő információkat tartalmaz egy másik – jelzetten – elhagyott rész, amelyik az 1944. augusztus 23–24-i román kiugrással kapcsolatos eseményeket elevenítette fel:⁷⁶

„[...] én a 23-24-ike közötti éjszakán összegyűjtött román túsók érdekében 24-én korán délelőtt beszéltem távbeszélőn Lakatossal; erre teljesen tisztán emlékszem. Sztójay akkor már jó ideje felre volt állítva – betegség címen. Bizalmas úton már előzőleg tudomásomra jutott, hogy Lakatos a designált miniszterelnök, és éppen ezért kezdtem ismét bejárni volt hivatalomba. Bizonyosra veszem azt, hogy Lakatos, mint designált miniszterelnök, már kineveztetése előtt is rendszeresen bejárt a Sándor palotába, hogy ott megismerje új munkakörét, ami neki az addigi hivatása folytán, teljesen új és ismeretlen volt. Ez érthető és természetes. 24-én délelőtt azonban már miniszterelnöki minőségben adott nekem megbatalmazást arra, hogy a román túsók ügyében a legjobb belátásom szerint járjak el”.⁷⁷

Ebben a fejezetben található egy négy oldalas – Romsics által nem jelzett – szövegkihagyás is.⁷⁸ Bethlen mindezt úgy vezette fel, hogy

„amint egy ízben már említettem, az volt eltökélt szándékom, hogy visszaemlékezéseimet csak addig a napig írom meg, ameddig a megbízatásom tartott. Egy esetben el kellett térjek ettől a szándékomtól, mert igazságérzetem úgy parancsolta, hogy köszönetét mondjak a mai rezsimnek bizonyos intézkedéseierért. Most egy másik esetből kifolyólag tartom szükségesnek, hogy eltökélt szándékomtól eltérjek”.⁷⁹

⁷⁵ Bethlen, 2019: 238–239.

⁷⁶ Bethlen, 1989: 174.

⁷⁷ Bethlen, 2019: 242.

⁷⁸ Romsics, 1989: 205. Erre az új kiadás nem hívja fel külön a figyelmet. Bethlen, 2019: 255.

⁷⁹ Bethlen, 2019: 255.

Ebben a részben arról számolt be, hogy miként idézték meg tanúként a Frankfurt am Main-i tartományi bíróság előtt zajló büntetőperbe, amelyik a magyarországi deportálásokat megszervező és lebonyolító Eichmann-különítmény két tagjával szemben folyt. Bethlen részletesen leírta, hogy milyen praktikus akadályai voltak akár a személyes, akár az írásbeli tanúvallomásának. Az 1944-es deportálásokkal kapcsolatban azt is felidézte, hogy Edmund Veessenmayer nürnbergi kihallgatásai során az nyilatkozta, hogy egész Magyarországon három személy volt, akik minden német intézkedést és intenciót megtorpedóztak, „és a három között név szerint engem is megnevezett”.⁸⁰ Majd újból az emlékiratainak értelmezéséről írt kritikusan:

„Emlékirataimmal nem szándékozom irodalmi babérokra pályázni, tisztán csak kötelességszerűen felsoroltam mindazon eseményeket, amelyek annak idején a szemem előtt zajlottak le, és amelyeknek – legalábbis részben – magam is cselekvő részese voltam. Igyekeztem lehetőleg tárgyilagos lenni, és minél kevesebb magánvéleményt hozzáfűzni az egyes eseményekhez. Persze a magánvéleményem kiolvasható a felmerült konkrét problémákkal kapcsolatban megtett intézkedéseimből. E munkámnak lehetnek fogyatékségei, lehetnek kisebb tévedések az egyes események sorrendjénél és a dátumoknál, hiszen az összes feljegyzéseimet «elfújta a szél» – és azok az utak, amelyeken az utolsó negyedszázadban mendegéltem, no meg üldögéltem, nem voltak teljesen tövisektől menteseknek mondhatóak, így megérthető és megbocsátható az, ha a memóriám nem funkcionál az azelőtti kapacitásával. A felsoroltak alátámasztására külön iratcsomóban őrzök számtalan nyilatkozatot, tanúvallomást, bizonyítékot és okmányt, amelyeket-kellő elrendezésük után – emlékirataimhoz szándékosan csatolni függelék-képpen, mert utóbbiak csak ezekkel kiegészítve válnak teljes értékűekké”.⁸¹

Ezek a Romsics által nem jelzett kihagyások alapvető fontosságúak. Az emlékiratot jól kiolvashatóan áthatják, vissza-vissza térnek azok a betétek, amelyekben Bethlen önkritikusan reflektál a munkájára, s mintegy győzködi a későbbi olvasót jószándékáról, de egyben szövege korlátozottságáról is. Az utolsó mondatból pedig az is kiderül, hogy Bethlen világosan megfogalmazta, hogy az emlékiratok csak a csatolt dokumentumokkal együtt „teljes értékűek”.

⁸⁰ Uo. 257.

⁸¹ Uo. 257–258.

Ide tartozik még az az 1976 márciusában írt utóirat, amelyet közölt az új kiadás, de teljesen kimaradt a Romsics által szerkesztett első kiadásból.⁸² Ebben Bethlen Ember Mária 1974-ben megjelent egyik könyvére, s az 1944-es deportálásokkal kapcsolatban ott idézett egyik Veessenmayer jelentésre reflektált:

„Ugyanis sem én, sem Schilling alispán nem kértünk betegszabadságot! Az alispán – aki a vármegye zsidó lakosságának összegyűjtésére a titkos rendeletet kapta – olyan lelki tusába esett, hogy teljes idegösszeroppanással szállították a dési vármegyei kórházba. Én pedig már azért sem kellett betegszabadságot kérjek, mert hat héttel ezt megelőzően – miután a németek megszállták Magyarországot – hivatalosan kértem azonnali felmentésemet, és egyidejűleg visszavonultam családi otthonomba. Onnan csak nagy ritkán mentem be Désre, megérdeklődni, hogy időközben nem jött-e meg a felmentésem? A vármegyebázát annyira elkerültem, hogy egy alkalommal, amikor véletlenül összetalálkoztam dr. Czánik Gézával, a vármegye új alispánjával, panaszos hangon mondta nekem, hogy mennyire megnehezíti a dolgát az, hogy a vármegyének nincs főispánja, aki erős támasz lehetne számára”.⁸³

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy ezeknek a részeknek az elhagyása alapvetően megy szembe Bethlen Béla emlékiratainak szellemiségével. Az első kiadás szerkesztőjének legalább jelezni kellett volna a szerző intencióját és „utasításait”, ha már nem közölte a kihagyott szövegrészeket.

4. fejezet, Börtönévek⁸⁴

A negyedik résszel kapcsolatban Romsics azt írta, hogy az „*változtatások nélkül kerül az olvasó elé*”.⁸⁵ Ez az állítás azonban nem állja meg a helyét. A Börtönélményeim című fejezet 105 oldalas az új kiadásban, amelyből nagyjából 15 oldal nem szerepelt a Romsics-féle kiadásban.⁸⁶ Azért csak ennyi és nem több, mert az alábbi, hiányzóként feltüntetett részek elszórtan, de mégiscsak szerepelnek a Romsics-féle változatban.

⁸² Bethlen, 1989: 260–261.

⁸³ Uo. 261.

⁸⁴ Bethlen, 1989: 206–298.; Bethlen, 2019: 262–367.

⁸⁵ Bethlen, 1989: 18.

⁸⁶ Bethlen, 2019: 262. (egy mondat), 289. (egy mondat), 300. (fél oldal), 335. (egy mondat), 348. (egy bekezdés), 351. (egy mondat), 352–367. (tizennégy és fél oldal).

A 2019-es kiadásban hiányzó részként feltüntetett részek	Az 1989-es kiadásban szereplő részek
290. oldal (egy oldalnyi szöveg)	274–275. oldal
296. oldal (egy mondat)	240. oldal
338–339. oldal (egy oldal)	294. oldal
340. oldal (fél oldal)	295. oldal
363–364. oldal (két bekezdés)	296. oldal

A bevezetőben megfogalmazottak ellenére Romsics ennek a fejezetnek több részét is alapjaiban átszerkesztette, az egyes, általa kiválasztott részek sorrendjét pedig megváltoztatta.⁸⁷ Egy helyen Kovács Attila Zoltán kénytelen volt azt írni, hogy „innen kezdve szinte követhetetlen, mi szerepel a korábbi kiadásban: parafrázisok, bekezdések jelennek meg zavaros sorrendben, holott a jelen kiadás és az eredeti gépirat bekezdéseinek sorrendje tökéletesen visszaadja az eseménytörténetet. A korábbi öncélú szövegdarabolás tartalmi súlypontokat emelt át más és más történeti szálhoz vagy eseményhez”.⁸⁸

A leghosszabb, több mint 10 oldalas kihagyásban⁸⁹ Bethlen egy 1945-ös eseménysort elevenített fel, amellyel kapcsolatban kihangsúlyozta:

„bogy az itt ismertetett utazásomra senki sem kért fel, tisztán a saját elhatározásomból vállalkoztam rá, és senkinek sem szóltam róla; így az innenső oldalon mind a mai napig senki sem tud róla, még a legközelebbi hozzám tartozók, családom tagjai sem. Feleslegesnek tartottam mindezeket publikálni”.⁹⁰

Mindezek után megosztja, hogy a Teleki Géza közoktatásügyi miniszterrel folytatott beszélgetése után 1945 márciusában úgy döntött, hogy a közeledő béketárgyalásokra tekintettel hiteles tanúvallomásokat fog rögzíteni Erdélyben, s azokat Budapestre viszi személyesen. A kimaradt rész ennek a kalandos útnak a története.

A Romsics által – jelöletlenül – kihagyott részben egyébként Bethlen eléggé sarkos véleményt fogalmazott meg Horthy Miklós kormányzóval kapcsolatban is:

„Hogy a jó eredmény elmaradt, arról mi nem tehetünk, annak nem mi voltunk az okai. Magyarország sorsa már előbb megpecsételődött; erre is rávilágíthatok. Íme: ifjabb Horthy Miklós a diplomáciai testületnek aktív és agilis tagja volt, és ilyen minőségében sokkal

⁸⁷ Bethlen, 2019: 293–294., 295–296., 299. 294. lj., 306. 298. lj., 318. 304. lj., 321. 305. lj., 323. 306. lj., 333. 310. lj., 335. 311. lj., 346. 318 lj.

⁸⁸ Uo. 340. 314. lj.

⁸⁹ Bethlen, 2019: 352–361.

⁹⁰ Uo. 361.

mélyebb bepillantási lehetőséggel rendelkezett a világpolitika boszorkánykonyhájának kulisszái mögé, mint az édesapja. Ő már évek óta és ismételten unszolta édesapját, hogy szakítson a német vonallal, mert így «lemarad a kocsiról». A Kormányzó sohasem volt diplomata, őt katonának nevelték. Elképzeltetlennek tartotta azt, hogy becsapja és cserben hagyja szövetségését, sőt azt aljas módon, orvul, hátulról leszúrja. Pedig a diplomáciában semmi sem szent, ott egyedül csakis egy a fontos – az eredmény, a siker. Hogy milyen úton-módon jutunk el az eredményhez, a sikerhez, az mellékes. Elkezdődött a hosszú buzávona, a „neki menjek – ne menjek”? Amikor október 15- én elhangzott a kormányzói szózat, melyben bejelenti, hogy letesszük a fegyvert, akkor már késő volt. Tényleg «lemaradt a kocsiról»”.⁹¹

Az 1989-es könyv végén szereplő rész is egy – nem jelölt – szerkesztés segítségével került oda.⁹² Az utolsó oldalakon található mondatok ugyanis eredetileg a harmadik fejezet (*Kormánybiztosi tevékenységem*) utolsó oldalán szerepeltek.⁹³

⁹¹ Uo. 361–362.

⁹² Bethlen, 1989: 297–298.

⁹³ Bethlen, 2019: 259. Ezt a részt egyébként úgy tüntetik fel az új kötetben, mintha kimaradt volna az 1989-es kiadásból.

VI. Összegzés

A 362 oldalas új kiadást összehasonlítva az 1989-es kiadás szövegével az állapítható meg, hogy a jelölt és jelöletlen kihagyások – az új kiadás oldalszámozását alapul véve – nagyjából 60 oldalt, a visszaemlékezések 16.5%-át teszik ki.⁹⁴ Ez nagyjából akkora oldalszámbeli különbség, mint amennyi a 310 oldalas első és az új kiadás között fennáll.⁹⁵ Ezek a kihagyások tehát nem a kézirat 60%-át teszik ki, s főleg nem – mind – jelöletlenek, ahogy azt Kovács Attila Zoltán állította.⁹⁶

Amennyiben tehát a *Sisak és cylinder* sorozat kiadója úgy döntött volna, hogy a teljes szöveget közli, az – a tördeléstől függően – nem haladta volna meg a 360–390 oldalt. Pont akkora terjedelmű lett volna, mint egy másik, ugyanabban az évben kiadott kötet.⁹⁷

A *Sisak és cylinder* sorozatban kiadott munkák központi küldetése épp az volt, hogy a szövegeket csonkítatlanul, a szerzője által leírt módon és szerkesztésben közölje. Ahol mégis kihagyásokat eszközöltek, ott mind annak terjedelmét, mind pedig tartalmát jelezték.⁹⁸

A Romsics Ignác által szerkesztett munka ettől alapjaiban tért el. A szerkesztő ugyanis jelzett és nem jelzett módon megváltoztatta a fejezetek címeit, áthelyezett teljes szövegrészeket, megbontotta a szerző által létrehozott logikai egységet. Ezen felül egyes helyeken nem csak jelölt, hanem jelöletlen módon mondatokat, bekezdéseket, sőt több oldalt is kihagyott. A jelölt kihagyások egy része nem felelt meg a saját maga által lefektetett szerkesztési elveknek. Olyan részek maradtak így ki, amelyek fontosak lettek volna a szerző gondolatmenetének követéséhez, illetve a kézirat forrásértékének minél alaposabb felméréséhez.

Mindez pont egy olyan kéziratnál történt meg, amely – ellentétben a *Sisak és cylinder* sorozatban megjelent többi forrástól – nem található meg levéltárban, az még mindig a család birtokában van. A kihagyásokat és az átszerkesztést így összehasonlíthatatlanul nehezebb körülmények között lehetett volna és lehetne az új kiadás hiányában ellenőrizni. Mindezek miatt is hangsúlyozottan ragaszkodni kellett volna ahhoz – az egyébként a

⁹⁴ Első fejezet: 18,5 oldal, második fejezet: 12 oldal, harmadik fejezet: 12 oldal, negyedik fejezet: 15 oldal, utóirat: 2 oldal.

⁹⁵ A műemlékek 1945 utáni sorsával foglalkozó 18 oldalas rész (Bethlen, 2019: 176–194.) nem képezte az első kiadás tárgyát, ezért azt nem számoltam bele a kihagyásokba. Ha ezt tettem volna, akkor 21.5%-ra küszött volna fel a kihagyott szövegrészek aránya.

⁹⁶ Lásd feljebb: 8.

⁹⁷ Jungerth-Arnóthy, 1989.

⁹⁸ Uo. Lásd részletesen a 3. fejezetben.

sorozat többi kiadásban követett – kiadói elvhez, hogy a szöveg csonkítatlanul és szerkesztői változtatások nélkül jelenjen meg.

Ezért is különösen fontos, hogy elkészült az új kiadás. Ha nincs a dédunoka, Bethlen Klára, aki a kezébe veszi és rendezi a hagyatékot, ha nincs a Szépmíves Kiadó, amelyik felvállalja a kiadást, akkor nem olvashatná most a szélesebb olvasóközönség is a teljes emlékiratot.

Mindezekén túl azonban a 2019-es kiadás legalább 20 oldalt „cenzúrázottként” tüntetett fel, amelyek valójában – más helyen, de mégis – megtalálhatóak az 1989-es kiadásban. Az új kiadás további hiányossága, hogy nincs szerkesztői bevezető, amelyből megtudná az olvasó, hogy ki, mekkora részeket és milyen okból hagyott ki az előző kiadásból.

VII. Kitekintés

A visszaemlékezés közlése körül kialakult vitán túlmenően – úgy gondolom, mindkét szerkesztő, Romsics Ignác és Kovács Attila Zoltán szándéka szerint is – mégiscsak az a legfontosabb, hogy minél alaposabban megismerjük Bethlen Béla életét és tevékenységét. A volt gróf élettörténetének történettudományi feldolgozása azonban még várat magára.

Legalább egy érdeklődő kutató már hozzáférhetett Bethlen Béla emlékiratának a családi hagyatékban található kéziratához, a kézzel írt és gépelt változatok különböző verzióihoz, valamint a szöveghez csatolt egyéb dokumentumokhoz. Sárhegyi Tamás Kolozsvár 1944-es szovjet megszállás előtti közvetlen időszakát vizsgálva megállapította, hogy Bethlen Béla erre a periódusra vonatkozó emlékei a Romsics Ignác által szerkesztett kötetben kevésbé tűnhetnek meghatározónak, aminek az oka, hogy a kéziratban egyes kijelentések más hangsúllyal estek latba, tipográfiai eszközökkel kiemelték őket, illetve „*esetlegesen csak a kéziratos példányokban jelennek meg*”.⁹⁹

De nem csak a család birtokában találhatóak meg a visszaemlékezések egyes (töredékes) példányai. Az emlékiratok egyes részeinek keletkezéstörténetéhez adalékul szolgálhatnak a Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Bizottság Levéltárában (Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, ACNSAS) a Bethlen Béláról és másokról vezetett megfigyelési akták. Mindezt Jánosi Csongor, kolozsvári történész nemrég megjelent tanulmányából tudjuk, amely az eddigi legátfogóbb munka Bethlen Béláról.¹⁰⁰ Tanulmányából kiderül, hogy 1968 tavaszán, miután engedélyezték Bethlen Béla számára a magyarországi rokonlátogatást, a határátkeléskor tartott vámvizsgálatkor megtalálták emlékiratainak egy példányát, amit rögtön el is koboztak, majd megküldték a kolozsvári Securitaténak.¹⁰¹ Bethlent egyébként folyamatos megfigyelés alatt tartották és több más kéziratát is megpróbálták megszerezni. Amikor ez egy beszervezett ügynökön keresztül kudarcot vallott, akkor kihasználva, hogy szanatóriumi kezelésen van, titokban lefényképezték az írásait.¹⁰² Volt, hogy keményebb eszközökhöz fordultak. 1970. március 18-án a Securitate „figyelmeztetésben” részesítette Bethlent, aki így „tanulmányozásra” átadta emlékiratainak egy példányát.¹⁰³ Későbbi megfigyelőit még 1974-ben is felvillanyozta

⁹⁹ Sárhegyi, 2017: 95., 99. 227. l.j.

¹⁰⁰ Jánosi, 2019.

¹⁰¹ Uo. 27.

¹⁰² Uo. 28.

¹⁰³ Uo.

a hír, hogy az öreg Bethlen újra elkezdett dolgozni az emlékiratain.¹⁰⁴ Az egyik titkosszolgálati megfigyelési aktákban megtalálható az emlékiratok egyik korai változata, egy kézzel írt, javításokkal és betoldásokkal ellátott példány is.¹⁰⁵

Bethlen Béla visszaemlékezéseinek újbóli megjelentetése és a körülötte kialakult vita lehetőséget nyújthat arra, hogy elkezdődjön Bethlen életének és politikusi tevékenységének szaktörténeti feldolgozása. Kiindulási pontként szolgálhatna a román (nép)bíróság¹⁰⁶ előtt lezajlott eljárások – eddig feldolgozatlan – peranyaga,¹⁰⁷ valamint a magyarországi és romániai levéltárakban található korabeli (főispáni) iratanyagok. Az alábbi forrásközlés is ehhez kíván hozzájárulni, árnyalva az évtizedekkel később megírt visszaemlékezéseket.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Uo. 31.

¹⁰⁵ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 596325 sz. d., 4. kötet. Az 1–158. oldalak tartalmazzák a magyar verzió román fordítását, a 224–295. oldalon pedig a kézzel írt magyar nyelvű emlékirat-részletek olvashatóak. A 224–261 oldalakon a Szolnok-Dobokai, a 262–295. oldalakon pedig a Beszterce-Naszódi események részletei olvashatóak. Szeretném megköszöni Jánosi Csongor, kolozsvári történész segítségét, hogy nagylelkűen megosztotta kutatási eredményeit, és betekintést engedett az általa összegyűjtött iratokba.

¹⁰⁶ Kovács, 2018.

¹⁰⁷ USHMM, RG–25.004, 72. elektronikus könyvtár, 670–964. Tribunalul Poporului, Acuzator public Cab. 3, Cluj. Dosar 71/1945. Lásd még Uo. 73. elektronikus könyvtár, 589–628. Archiva Operativa Dosar 40.027. 15. kötet.

¹⁰⁸ Az emlékirat kritikus értelmezésére hívta fel a figyelmet Egry Gábor is. Lásd Egry, 2005: 13. Hasonlóképp vélekedett Horváth Sz. Ferenc, aki szerint „Gróf Bethlen Béla 1944-es szerepe a magyar történelemtudományban kizárólag pozitív bemutatásban részesült. Ezzel szemben a magyarországi Holokausztot kutató legújabb mű (Christian Gerlach-Aly Götz: *Das letzte Kapitel. Der Mord an den ungarischen Juden 1944–45*. München: DVA, 2002, 283.) őt a zsidók deportálásával kapcsolatban »bűnrészes«-nek tartja. Tevékenységét ezért ideje volna legalább egy tanulmány erejéig megvizsgálni”. Lásd Horváth, 2004: 141. 115. lj.

VIII. Forrásközlés

Szolnok-Doboka vármegye főispánjának jelentése a Miniszterelnöknek

Dés, 1941. október 16.¹⁰⁹

S z o l n o k - d o b o k a vármegye főispánjától. -

Nagyméltóságú MINISZTERELNÖK UR!¹¹⁰

Számjegyekkel leadott sürgöny rendeletére¹¹¹ a következőket vagyok bátor jelenteni.

Előre kell bocsátanom azon tény, hogy a román nép alattomos és megbízhatatlan. Alázatossága nem mindig jelent fegyelmet és hízélgése nem jelent odaadást. A román népnek ereje az ő igénytelensége és szaporasága. Meg tud élni a semmiből és mégis hihetetlenül szapora.

Ennek az igénytelenségnek oka is és eredménye is a szegénység. Nem igyekszik többre és meg van elégedve azzal, amilye van. Ezért műveletlen és elmaradott. Babonás a végtelenségig és ebből ered a román népvezérek hatalma. Az Istennel, de még jobban az ördöggel való papi fenyegetés erkölcsi és fizikai erejükön messze túl felhasználhatóvá teszi őket.

A felszabadításkor bevonuló honvéd csapatok egyszerű megjelenése már magával ragadta őket és feledve azt, hogy voltaképpen az ő nemzetük álmának temetéséről van szó, lelkesedéssel, mondhatni örömujjongással fogadták csapatainkat. És ez a lelki állapot lehetetlenné tett minden papi ellenmunkát. Merem állítani, hogy nagyrészt maguk a papok is belátták, hogy nagyrománia (sic!) egy lázalom szülötte volt csupán és maguk a papok is a helyzet javulását várták a magyar imperiumtól. Így a hangulat csendes és lehet mondani, hogy határozottan magyar-barát volt e megyében, ahol különben sem volt soha gerinces ellenzék.

Egy idő óta azonban megváltozott a hangulat. Annyira egységesen és egyszerre, hogy lehetetlen észre nem venni a központi irányítást. Amíg ez be nem következett, a román népet minden rábeszélés vagy erőszakolás nélkül igénybe lehetett venni minden közcélra, mert maguk is látták, hogy munkájukat vagy pénzüket a magyar hatóságok a köz javára használják és nem saját célokra, miként az a román éra alatt szokásos volt.

¹⁰⁹ A szöveget betűhíven közlöm, csak a nyilvánvaló elütéseket és helyesírási hibákat javítottam.

¹¹⁰ Bárdossy László (1890–1946).

¹¹¹ Ez az irat nem található meg az népbírósi aktában.

A változást legelőször ez év május havában a felekezeti román iskolák beállításának kérdése idézte elő. Az egész megye területén egyszerre kezdték el az akciót a román egyházak az iránt, hogy a magyar állami oktatás céljaira még a románoktól átvett román egyházi felekezeti iskola-helyiségeket szinte szószerint egyező szövegű átiratokkal mondják fel az iskolaszéki elnököknek. Itt a központi irányítás azonnal felismerhető volt. Ez az intézkedés már megzavarta a magyar hatóságok és a román nép közötti összhangot.

Mikor ezen lakbér felmondási akciót sikerült központilag kivédeni, akkor megint csak szinte szószerint egyező szöveggel érkeztek be és időben is egyszerre a román egyházak kérvényei a kir. Tanfelügyelőséghez a román felekezeti iskolák engedélyezése iránt. Ezen kérvényeket 25 egyén kellett, hogy aláírja. A kérvényekről minden nagyobb írásszakértői vizsgálat nélkül meg lehetett állapítani, hogy az azon szereplő névalírások nem mind valódiak. Az analfabéták száma köztudomás szerint, kivált a románság körében, a megyében még mindig igen nagy és ennek dacára elenyészően kevés volt a névíró által írt név, azok szinte mind, mint sajátkezű aláírások szerepeltek egyazon kézzel írva. Ez azonnal gyanússá tette a kérvények megszerkesztésének körülményeit és alapos megfontolás után a kérvényeket kiadtuk a községi jegyzőnek azzal az utasítással, hogy a névalírások valódiságát állapítsák meg.

Az eredmény meglepő volt. Volt eset, mikor az aláírók valamelyikét a központban véletlenül ismerték és kizártnak tartották, hogy az írta volna alá a kérvényt. A vizsgálat meg is állapította, hogy a névalírás hamisítva volt. Volt eset, hogy a kérvényt aláírt apa mindhárom tanköteles gyermekét nem is az állami, hanem a magyar felekezeti iskolába járatta, mert azt kívánta, hogy gyermekei tanuljanak meg magyarul. A vizsgálat megállapította, hogy a román pap a kérvény tartalmát illetően tévesen informálta őt. Sokan voltak, akik sem az aláírásról, sem a kérvényről nem is tudtak semmit, nevüket megkérdezésük nélkül írta alá a pap és pedig sajátkezűleg. Voltak esetek, amikor a kérvényt aláírók közül alig egy elenyésző százalék ismerte el aláírása valódiságát és ezek is részben kijelentették, hogy a kérvény tartalmát nem ismerték, részben pedig a miniszteri rendelet ellenére olyanok voltak, akiknek tanköteles gyermekük nincsen is. Az igazságnak megfelelően jelentenem kell azonban azt is, hogy olyanok is voltak, akik a jegyző előtti kihallgatásuk alkalmával is határozottan fenntartották a román felekezeti iskola fenntartása iránti kérésüket, míg viszont ezen eljárás után tömegével érkeztek be a felekezeti román iskolát kérők és mások részéről aláírva kéretlenül olyan tartalmú kérések, amik a román pap által beindított mozgalommal szemben határozottan kérték a magyar állami iskolák kizárólagos fenntartását.

A helyes eljárás az lett volna, megtenni az okirat hamisítás miatt a feljelentést a kir. ügyészséghez a papok ellen. Ez esetben egyrészt bűnügyi beigazolást nyert volna a hamisítás – milyen egyszerű lenne ezt most produkálni! –, másrészt pedig a nép észrevéve, hogy papjuk nem szent és sérthetetlen, a jövőre nagyobb óvatossággal követte volna azok izgatásait.

A közismert magyar türelem és az irányadó nemzetiségi politika azonban meglegedett azzal, hogy a kérvények valótlanúságát bizonyítva, azokat további eljárásra az illetékes vallásügyi miniszter úrhoz terjesztette fel.

Tehát még csak bűnvádi feljelentés sem történt, nemhogy üldözések, zaklatások, bántalmazások vagy éppen a határon áttevések történtek volna. Jogállamban ilyen nem is lehet és ki van zárva, hogy a románság ilyen esetet egyetlen egyet is joggal felhozhasson. Csak magából indul ki, de nem lehet elképzelni magyar csendőrséget, akik írásbeli rendelet nélkül ily hatáson áttételt fogantatosítottak volna. De a nyomozás részére rendelkezésre áll a vármegye, a járások és jegyzőségek, rendőrség és csendőrség összes irattára annak megállapítására, hogy ilyen eset nem is fordult elő. És rendelkezésre áll esetleges kihallgatás végett a vármegye egész román lakossága is és e mellett az egész vármegye minden tisztviselői kara személyesen felelősséget vállal abban a tekintetben, hogy egyetlen egy bántalmazási, zaklatási, nemhogy határon áttételi eset fordult volna elő.

Az azonban megtörtént, hogy Négerfalva községben az aláírok kihallgatásra történt megidézése már elég volt az ottani lelkésznek arra, hogy maga mellé véve egy román parasztot – aki valószínűleg nem is tudta, hogy hová és miért mennek – bemenjen Kolozsvárra és az esetet, mint horribilis román nemzeti sérelmet panaszolja fel az ott állomásozó német-olasz vegyes bizottságnak.

Tagadhatatlan, hogy a német-olasz bizottság működése sem szolgálta a megbékélés szellemét. Az első bizottságban egy romániai születésű német volt, aki teljes román nyelvtudással rendelkezett, mert a Regátban nőtt fel és így nemcsak a román-olasz testvériség híve, az olasz tiszt, de a német tiszt is határozottan román barát volt. Kolozsváron csak román társaságban fordultak meg és ha valahová kiszállottak, ott bizonyos volt a magyarság elítélése, még például Csicsókeresztúron is, ahol pedig a vizsgálat végén a megjelenésük folytán felbátorodott románok fegyelmezetlen magatartása folytán maga a bizottság jelentette ki, hogy oda feltétlenül csendőrőrsöt kell hozni. Amikor aztán a vármegye alispánja a vegyes bizottság ezen szóbeli nyilatkozatának írásba történő lefektetése végett eziránt őket írásban megkereste, azzal tértek ki, hogy nem kívánják a rendfenntartás belügyeibe avatkozni.

A megye területén 180 román iskolai magyar állami tanító működik, akik nem tudnak magyarul és amellet egy elenyésző önként távozott román lelkészi számon kívül ma is helyén van az egész román lelkészi kar. Amíg ezek félték és odujukba húzódtak, addig a román nép határozottan magyar érzelmű volt. Mióta a papok, tanítók és más nadrágot húzott román népvézérek látják, hogy jogállamban élnek és csak perrendszerű bizonyítékok esetén érheti őket veszedelem, azóta a mi kárunkra kezdenek foglalkozni a néppel. Nem is jöhettek volna erre reá, ha felsőbb hatóságuk őket erre nem utasítja. Ezt bizonyítja, hogy mind egyszerre bújtak elé és egyszerre kezdték el nemcsak az iskolaügyben, de a csendőrség ellen is lázító munkájukat.

A csendőrség a néppel a legjobb barátságban élt, mert a nép tisztelte őket és engedelmes volt, a csendőség meg természetesen emberiesen bánt velük, hiszen nem is volt okuk egyéb bánásmódra. De az iskolák elleni panaszszal egyszerre kezdték ki a csendőséget is. A csendőrségnél már csak a sok panasz iktatása is túlon-túl sok munkát ad, egyszerre annyira elkezdődött a csendőség elleni panaszkodás. Vajjon el lehet képzelni, hogy a csendőség magatartása egyszerre változott volna meg az egész vonalon,¹¹² hogy az egész megyéből egyszerre jöjjenek a feljelentések?

Magától értetődő dolog, hogy a csendőség elleni panaszok kivizsgálása során se igazolódik be egyetlen panasz sem. De ki kell vizsgálni, erre a papok, sőt a nép is vérszemet kap és a helyzet rosszabbodik.¹¹³ A vizsgálatok során megtörténik, hogy a beidézett lelkész megtagadja az aláírást, de sőt arra hivatkozva, hogy neki csak a püspök parancsol – még a nyilatkozattételt is. De kihallgatása közben egyik-másik olyan fegyelmezetlenül viselkedik, hogy az államhűséggel – amire esküt tett – össze nem egyeztethető. Volt pap, Georg Athanáz pecsétszegi gör.kel.lelkész, aki papi voltánál és testi hibájánál fogva nem is lehetett katona és kihallgatása rendén papi esküjére hivatkozva kijelentette, hogy nála rejtett fegyver nincsen, mire a csendőség a bemondók tájékoztatása alapján mégis megtartva a házkutatást, nála 3 katonai fegyvert talált a matrac rugói közé elrejtve. Egészen valószínű, hogy esete, mint a magyar csendőség brutalitása, valamelyik panaszban elé van adva.

Mert kiabálni, hazudni, esküdni tudnak ezek a népvézérek. Megtörtént, hogy a katonai közigazgatás által visszaadott egy ingatlan feletti tárgyalás alkalmával, ez év október hó elején, a sárvári román pap, Leményi János a községi irodában a hivatalos személyek és a jelen lévő románok előtt azt a kijelentést tette, hogy ő nem ismer más rendeletet, mint

¹¹² Bizonytalan olvasat.

¹¹³ A mondatot ceruzával áthúzták.

amit a püspöke ad neki és ha maga Horthy jönne és kérné is tőle az ingatlant, még annak sem adná oda!

A helyzet annyira kezd romlani, hogy a vármegye alispánja az októberi közigazgatási bizottság előtt a szeptember hóról adott jelentésében a következőkben volt kénytelen erről beszámolni:

„Van még egy tere közéletünknek, szoros összeköttetésben hivatalos működésünkkel, amiről eddig még egyszer sem emlékeztem meg. Ez a nemzetiségi kérdés. Tárgyilagosan azt kell megállapítanom és jelentenem, hogy e téren korántsem vagyunk ott, ahol lenni kellene. De mindjárt hozzá kell fűznöm, hogy ennek oka nem mibennünk rejlik. Ez a föld az ezeréves Magyarország része. Tőlünk elvették. A bécsi döntés visszaadta. Hangsúlyozom, és ezen fordul meg a kérdés lényege, hogy a mienk volt és mi visszakaptuk. Nem is kellett volna nekünk különleges bécsi döntési előírás, hogy miként bánjunk nemzetiségeinkkel, sok évszázadon át együtt éltünk, nagyon jól tudjuk, hogy ezután is együtt kell élnünk. Minden kényszer és bírói kötelezés nélkül igaz nyílt szívvel és magyar őszinteséggel igyekeztünk kezelni nemzetiségi testvéreinket. Nagyon jól tudjuk, mert magunkon éreztük, hogy a túlzásba vitt nácionálizmus milyen súlyos teher lehet a másik oldalon. Sajnálattal kell jelentenem, hogy magatartásunk nem talál megértésre a «másik oldalon» és hozzá kell fűznöm azt is, hogy nem az egész románság körében, hanem csak azoknál, a kik jó állást, könnyű kereseti lehetőséget veszítenek és ilyeneket óhajtanak. Vagyis a román néppel megértjük egymást, de annál szélesebb az űr a románság intelligenciájával szemben. Ezek az urak sajnálják azt, amit a sors kiszámíthatatlan szeszélye folytán egyidőre jogtalanul megkaptak és most földalatti aknamunkát fejtenek ki, hogy összeomlott kártyavárunk újból felállítsak, hogy saját önző céljaik szolgálatába állíthassak.

Mikor ez alkalommal ezt jelentenem kötelességemnek tartom, teszem ezt azzal a kettős céllal, hogy amíg egyrészt a magyarságot figyelmeztetni kívánom arra, hogy bizalmával legyen óvatosabb, mert könnyen visszaéléseknek ad támpontot, másrészt teszem ezt azért is, hogy e helyről is figyelmeztessem a románság nem elhívott, hanem feltolakodott vezetőit, hogy igen kétes értékű saját nemzetük szempontjából a játék, a mit űznek.

Mi csak a felét kaptuk vissza annak, amit egy azóta összedűlt nagyhatalmi szövetségi elképzelés tőlünk elvett és mi mégis egész szívvel és jóakarattal mentünk nemzetiségi testvéreink elé és igyekeztünk az összhangot megkeresni és az együttműködést megteremteni. Úgy látszik, hogy a gyengeség jelének veszik magatartásunkat és minden eszközt és módot felhasználnak a békés együttműködés megakadályozására. Az igazságos

és sociális magyar államvezetés természetesen igen hatékony eszköz a román propaganda ellen, de az is csak természetes, hogy ha ez elegendő nem lenne, más eszközök igénybevételére leszünk kénytelenek. Jogállamban,-és erre szeretnek hivatkozni a fennebb említett hívatlan népvezérek,-nemcsak jogok, hanem kötelességek is vannak. Nagyon szeretném, ha erre erőszak nélkül is maguktól ráeszmélnének és nem állana elő kényszerűség a Romániában ma is használt eszközök igénybevételére”.¹¹⁴

De azért ők azok, akik panasznál. Ilyen valótlán panaszok hangzottak el a múltban is, 1916 előtt is, de a megszállás alatt is sokszor, de amiknek egy közös vonásuk az volt, hogy a panasz hazugság volt. Amikor a magyar rádió bemondta Titulescunak a genfi tárgyaláson bemutatott hivatalos bizonylatait a csíki magánjavak ügyében, mi közvetlen tapasztalat alapján tudtuk, hogy azon bizonyítványok hazugságok és amikor Genfben Titulescu bejelentette, hogy a csíki magánjavakkal megegyezett, akkor itthon további súlyos anyagi csapásokat mértek rá, valószínűen azért, hogy Genfben panasolni mert.

A nép szereti a magyar oktatást, részint mert megtanulja az államnyelvét, részint mert látja, hogy ott tanítanak, ellentétben a volt román állami iskolákkal, ahol rendszeres tanítás nem volt. A román nép szereti a magyar államvezetést, mert igazságosnak és rendszeresnek ismeri meg. És a román nép jó egyetértésben, sőt megnyugvással látja a magyar csendőrséget, mert igazságos és nem erőszakos, nem ütlegelő. Magyar körökből minduntalan sérelmezik, hogy a csendőrség nem elég erős a románsággal szemben.

De mindezt éppen ezekért nem szeretik a román papok és tanítók, akik ma az államtól kapják fényes fizetésüket és a magyar befolyás növekedésétől joggal féltik a saját befolyásukat. És mert jogállam vagyunk, elbujtatott működésük következményeitől nem is félnek. Hogyan is féljenek, mikor magyar nyelvtudás nélkül a tanítók a magyar államtól fizetést kapnak és a román papok több államsegélyt élveznek, mint a minden román nyomorúságot átélt magyar lelkészek?! Ezek az emberek mindezekben félelmet, gyengeséget látnak és azért merészek és szemtelenek. Merne csak valaki magyar léteére Romániában panaszt emelni a német-olasz bizottság előtt! Egyszer sem hallottam, hogy a bizottság ott helyszíni kiszállásokat végzett volna, mert senki sem mer panasolni. Csak azt olvastam, hogy Gyárfás Elemér néha *f e l k e r e s i ő k e t m e g b e s z é l é s r e!*¹¹⁵ De azért biztosan felhozzák román részen, hogy ott bezzeg nincsen panasz és itt mennyi van! Csak Magyarország kénytelen túrni saját területén a jogtalan panaszokat.

¹¹⁴ Az idézet minden sora elején idézőjel áll.

¹¹⁵ Kiemelés az eredetiben.

Egészen bizonyos, hogy ha csak 10 román papot internálnánk ebből a megyéből, mindjárt másképpen nézne ki a helyzet, habár lehet, hogy viszonzásul a durva vonásokkal és felfogással dolgozó Románia erre 20 ottani magyar lelkészt internálna.

Véleményem szerint módját kellene tudni ejteni a[nnak], hogy ezek a népvézerek tudomást vegyenek nemcsak az állampolgári jogokról, de a kötelességekről is. Éreztetni kellene velük azt, hogy az államhatalom büntető keze nehéz. És véleményem szerint erre a legalkalmasabb lenne dr. Hosszu Gyula kolozsvári gör.kath.püspök.

Nézetem szerint ő áll mindezek háttérében, dacára annak, hogy az elsők között tette le a honpolgári esküt, de amit, mint tettei mutatják, nem vesz komolyan.

Nevezett, mint a püspökség feje, a püspökség cséplőgépe által elkövetett kihágás miatt, 72 mázsa gabonát nem vezettek be a cséplő könyvekbe! – bár még nem jogerősen, de 8000 pengő pénzbüntetésre van elítélve. Tehát ki van kezdve. Meg kell figyeltetni és ha csak egy bizonyíték merülhetne még fel ellene, – újra bizonyíték! – el¹¹⁶ lehetne és el kellene járni ellene. Internálni, felsőházi tagságától megfosztani vagy melléje magyar gör.kath. coadjutort¹¹⁷ rendelni. Egészen bizonyos, hogy papsága magához térne és megállana azon az úton, amelyre tagadhatatlanul rálépett és ami nem az államhűség eszménye felé vezet.

Ha ez sikerülne, a legjobb megoldás lenne, mert hiszen Románia is csak¹¹⁸ legfennebb egy magyar püspököt záratna be, ez pedig bár mily fájó érzés is lenne, még mindig jobb, mintha az egész romániai magyar népen bosszulná meg magát.¹¹⁹

Kérem a jelentés alapjául szolgáló feljelentéseket teljesen alaptalanoknak tekinteni és mint olyanokat, visszautasítani. És kérem a jövőre is a hasonló panaszokat már eleve valótlanoknak minősíteni, mert ilyen visszaéléseket a vármegye egyik hatósága sem követett el és nem is fog elkövetni.

D é s e n , 1941 évi október hó 16-án.

főispán.

USHMM, RG-25.004M, 72. elektronikus könyvtár, 875–882. digitalizált mikrofilmfelvétel.

(Tribunalul Poporului, Acuzator public Cab. 3, Cluj. Dosar 71/1945.)

Géppel írt fogalmazvány, aláírás nélkül.

¹¹⁶ Előtte kifakult, talán „már” szerepel.

¹¹⁷ Segédpüspök.

¹¹⁸ Kiemelés az eredetiben.

¹¹⁹ A bekezdés végig aláhúzva ceruzával.

IX. Felhasznált források és irodalom

Levéltári források

Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS)

Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 596325 sz. d., 4. kötet

United States Holocaust Memorial Museum (USHMM)

RG-25.004M Selected Records from the Romanian Information Service, 1936–1984, 72–73. elektronikus könyvtár

Szakirodalom

Bartyik, 2020

Bartyik István: pontosítások a Bethlen Béla emlékiratainak első kiadásához. *Maszol.ro*, 2020. május 18. <https://www.maszol.ro/index.php/hatter/126932-bartyik-istvan-pontositasok-a-bethlen-bela-emlekiratainak-els-kiadasahoz> (Utolsó letöltés: 2020. június 11.)

Bánffy, 2018

Bánffy Miklós: *Kései levelek, 1944–1949 (Kolozsvár–Budapest–Casablanca–Tanger). Várady Aranka naplója (1944–1952)*. (Közzétette: Marosi Ildikó. Átdolgozta és kiegészítette: Kovács Attila Zoltán). Budapest, Szépmíves–Athenaeum Kiadó, 2018.

Bethlen, 1988

Bethlen István emlékirata, 1944. (Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Romsics Ignác). Budapest, Zrínyi Kiadó, 1988.

Bethlen, 1989

Bethlen Béla: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam*. (Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Romsics Ignác) Budapest, Zrínyi Kiadó, 1989. https://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf2106.pdf (Utolsó letöltés: 2020. június 11.)

Bethlen, 2019

gróf Bethlen Béla: *Visszaemlékezéseim*. (Sajtó alá rendezte: Kovács Attila Zoltán) Budapest, Szépmíves – Athenaeum Kiadó, 2019.

Bethlen, 2020.

Bethlen Klára: Pontosítások a 2019. szeptember 24-én megjelent Romsics Ignác interjúhoz. *Maszol.ro*, 2020. május 15. <https://www.maszol.ro/index.php/hatter/126848-bethlen-klara-pontositasok-a-2019-szeptember-24-en-megjelent-romsics-ignac-interjuhoz> (Utolsó letöltés: 2020. június 11.)

Egry, 2005

Egry Gábor: Az Erdélyi Párt ideológiája és az erdélyiség. Egy kutatási probléma kisebbségi és többségi narratívák szorításában. *A Hét*, 2005. december 8., 12–15.

Grozdits, 2019

Grozdits Hahó (álnév): Akit tényleg kötelezett a nemesség – gróf Bethlen Béla. *Librarius.hu*, 2019. június 24. <https://librarius.hu/2019/06/24/grof-bethlen-bela-szepmives/> (Utolsó letöltés: 2020. június 11.)

Hírek, 1989

Hírek. *Népszabadság*, 1989. november 23., 10.

Hományi, 2019

Hományi Péter: „A csonkolásra azoknak kell választ adni, akik végrehajtották” – Interjú Kovács Attila Zoltánnal Bethlen Béla memoárja kapcsán. *Mindennapkönyv.hu*, 2019. július 1.

<https://mindennapkonyv.hu/hirek/friss/a-csonkolásra-azoknak-kell-valaszt-adni-akik-vegrehajtottak-interju-kovacs-attila-zoltannal-bethlen-bela-memoarja-kapcsan> (Utolsó letöltés: 2020. június 11.)

Horváth, 2004

Horváth Sz. Ferenc: Az Erdélyi Lapok ideológiája. Zsidókérdés, katolikus antiszemitizmus és nemzetiszocializmus Erdélyben (1932–1940). *Regio* 2004/3. 101–141.

Jánosi, 2019

Jánosi Csongor: Arisztokrata sors a kommunista rendszerben. Gróf Bethlen Béla (1888–1979). *Pro Minoritate* 2019. ősz. 3–33.

Józsa, 1989

(Józsa): Sisak és cilinder: Egy visszaemlékezés-sorozatról. *Magyar Nemzet*, 1989. július 3., 6.

Jungerth-Arnóthy, 1989

Jungerth-Arnóthy Mihály: *Moszkvai napló*. (Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Sipos Péter és Szűcs László) Budapest, Zrínyi Kiadó, 1989.

K. L., 1989

K. L.: Pajzsos könyvek. Zrínyi Katonai Kiadó profilbolt Tapolcán. *Napló*, Az MSZMP Veszprém Megyei Bizottsága és Megyei Tanács Lapja, 1988. május 13., 5.

Kovács, 2018

Kovács Szabolcs: Csoportos perek a kolozsvári népbíróság előtt (1946). *Clio Műhelytanulmányok* 2018/1. 1–83.

Lajtos, 1989

Lajtos Árpád: *Emlékezés a 2. magyar hadseregére, 1942–1943*. (Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Szabó Péter és Szakály Sándor) Budapest. Zrínyi Kiadó, 1989.

Margittai, 2020

Margittai Gábor: Cenzúra nélkül. Gróf Bethlen Béla, Észak-Erdély utolsó kormánybiztosa. *Magyar Nemzet*, 2019. június 20. <https://magyarnemzet.hu/lugas-rovat/cenzura-nelkul-6988256> (Utolsó letöltés: 2020. június 11.)

Martin, 2020

Martin József: Egy álvita margójára. *Maszol.ro*, 2020. május 17. <https://www.maszol.ro/index.php/hatter/126887-martin-jozsef-egy-avita-margojara> (Utolsó letöltés: 2020. június 11.)

Mindszenty, 2019

Mindszenty József: *Kommunista arcélek*. (Sajtó alá rendezte: Kovács Attila Zoltán és Soós Viktor Attila) Budapest, Szépművés–Athenaeum Kiadó, 2019.

Náray, 1988

Náray Antal visszaemlékezése, 1945. (Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Szakály Sándor) Budapest, Zrínyi Kiadó, 1988.

Pál-Lukács, 2019

Pál-Lukács Zsófia: „Az otthonból mindig hazavagyok” – interjú Kovács Attila Zoltán irodalomtörténésszel. *Hellikon* 2019/1. <https://www.hellikon.ro/az-otthonbol-mindig-hazavagyok-interju-kovacs-attila-zoltan-irodalomtortenesszel> (Utolsó letöltés: 2020. június 11.)

Romsics, 1986

Romsics Ignác: Bethlen Béla: Erdély kormánybiztosa voltam. *Kritika* 1986/8. 30–31.

Romsics, 2020

Romsics Ignác: Válasz Bethlen Klára levelére. *Maszol.ro*, 2020. május 16. <https://www.maszol.ro/index.php/hatter/126859-romsics-ignac-valasz-bethlen-klara-levelere> (Utolsó letöltés: 2020. június 11.)

Sárhegyi, 2017

Sárhegyi Tamás Felicián: Változatos emlékezet. Bethlen Béla szerepe és tevékenysége Kolozsvár szovjet megszállása előtt. *Studium* 2017/2. 95–104.

Szakály, 1985

Szakály Sándor: Vargyai Gyula: Sisak és cilinder. A katonai vezetés és a politika Magyarországon a második világháború előestéjén (könyvismertetés). *Hadtörténelmi Közlemények* 1985/1. 173–174.

Tarján, 1989

Tarján Tamás: A Zrínyi Kiadó műhelyében. *Népszabadság*, 1989. május 29., 9.

Vargyai, 1984

Vargyai Gyula: *Sisak és cilinder. A katonai vezetés és a politika Magyarországon a második világháború előestéjén*. Budapest, Kozmosz Könyvek, 1984.

Vig, 2019

Vig Emese: Bethlentől Bethlenig – a 20. század erdélyi történelmében barangolunk Romsics Ignáccal. *Maszol.ro*, 2019. szeptember 24.

<https://www.maszol.ro/index.php/hatter/116780-bethlent-l-bethlenig-a-20-szazad-erdelyi-tortenelmeben-barangolunk-romsics-ignaccal>

(Utolsó letöltés: 2020. június 11.)

Windisch-Graetz, 2019

Windisch-Graetz Lajos herceg: *Kijezdelmeim*. (Jegyzetek és utószó: Gali Máté) Budapest, Szépmíves–Athenaeum, 2019.

Z. E., 1989

Z. E.: Bemutatkozott a Zrínyi Kiadó. A hadsereg kulturális intézményének küldetése. *Fejér Megyei Hírlap*, 1987. szeptember 23., 5.